

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ:

Άγιος Δημήτριος Ξυλόπορτας

*Αποκατάσταση εικόνων
και τέμπλου*

ISTANBUL:

St. Demetrios Church in Ayvansaray

*Restoration of the Icons
and Iconostas*

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ**CONTRIBUTORS****ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:***Ευάγγελος Χεκάιμογλου***GENERAL EDITOR:***Evangelos Hekimoglou***ΚΕΙΜΕΝΑ:**

*Σωτήριος Βαρναλίδης, Ομ. Καθηγητής Α.Π.Θ.
Θάλεια Σ. Μαντοπούλου - Παναγιωτοπούλου, Αν. Καθηγήτρια Α.Π.Θ.
Μαρία Ι. Καζαμία - Τσέρνου, Επίκ. Καθηγήτρια Α.Π.Θ.
Πατήρ Παύλος Πολίτης*

TEXTS:

*Sotirios Varnalidis, Professor Emeritus A.U.Th.
Thaleia S. Mantopoulou-Panagiotopoulou, Ass. Professor A.U.Th.
Maria I. Kazamia-Tsemou, Ass. Professor A. U. Th.
Father Pavlos Politis*

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ, ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΛΗΨΕΙΣ:

*Πατήρ Παύλος Πολίτης
Νικόλαος Βλάχος
Βενιζέλος Γαβριλάκης
Ίλια Ασένοβ
Άνκα Νικολάescu
Μπορισλάβα Νατσέβα
Βαζλάβ Κοπέζκι
Νέλυ Κοπέζκι*

CONSERVATION OF THE ICONS, PHOTOGRAPHY:

*Father Pavlos Politis
Nikolaos Vlashi
Venizelos Gavrilakis
Ilia Asenov
Anca Nikolaescu
Borislava Nacheva
Vazlav Kopezki
Nely Kopezka*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:

*James Lillie
Μαρία Μακραντωνάκη*

TRANSLATION:

*James Lillie
Maria Makrantonaki*

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

*Χαϊδή Λαναρά-Κεραμοπούλου (Ελληνικά κείμενα)
Ναφίκα Στεργίου (Αγγλικά κείμενα)*

EDITING:

*Haidi Lanara-Keramopoulou (for the Greek text)
Nafsika Stergiou (for the English text)*

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Χαρά Πασαλίδου

ARTISTIC EDITING:

Hara Pasalidou

ΕΚΤΥΠΩΣΗ:

Μ. Διαμαντίδου Α.Ε.

PRINTING:

M. Diamantidou S.A.

Έκδοση: Tempus Fugit

Published by: Tempus Fugit

Εξώφυλλο: Βλ. σελ. 86-87

Cover page: See p. 86-87

ISBN: 960-88442-1-5

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ:
ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΞΥΛΟΠΟΡΤΑΣ

ISTANBUL:
ST. DEMETRIOS CHURCH IN AYVANSARAY

TEKNON, ΣΥ ΠΑΝΤΟΤΕ ΜΕΤ' ΕΜΟΥ ΕΙ, ΚΑΙ ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΜΑ ΣΑ ΕΣΤΙΝ.
(Λουκ. 15,31)

Ο τόμος αυτός αφιερώνεται
στον *Εμμανουήλ Ν. Μάνο*,
που έχοντας μοχθήσει επί χρόνια
για να αποκτήσει τα απαραίτητα εφόδια
μέσα από τις γενικές και ειδικές σπουδές του,
αναλαμβάνει πλέον υπεύθυνα
τη θέση του στην εταιρεία μας,
συνεχίζοντας το έργο του προπάππου,
του παππού και του πατέρα του.

SON, THOU ART EVER WITH ME AND ALL THAT I HAVE IS THINE.
(Luke 15,31)

The present volume is dedicated
to *Emmanouil N. Manos*,
who having successfully completed
his struggling effort towards the acquisition
of the required qualifications
through his general and specialist studies,
is now in the position to sufficiently occupy
his post in our company keeping up the work
of his great-grandfather,
grandfather and father.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ:

Ἅγιος Δημήτριος Ευλόπορτας

*Αποκατάσταση εικόνων
και τέμπλου*

ISTANBUL:

St. Demetrios Church in Ayvansaray

*Restoration of the Icons
and Iconostas*

Ο παρών τόμος εκδίδεται
με την ευλογία της Α. Θ. Παναγιόττης
του Αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως,
Νέας Ρώμης και Οικουμενικού Πατριάρχου
κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου Α΄

Volume published
with the blessing of his All-Holiness
the Most Godly Archbishop of Constantinople,
New Rome and Ecumenical Patriarch
Bartholomaios I

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟ 2004, ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ την πεντηκοστή επέτειό της, η εταιρεία μας χρηματοδότησε πρόγραμμα για την αποκατάσταση βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων από την Κωνσταντινούπολη και εξέδωσε τον σχετικό τόμο υπό τον τίτλο «Αποκαταστημένες Εικόνες Κωνσταντινουπόλεως». Στο πρόγραμμα εκείνο είχαν αποκατασταθεί 33 φορητές εικόνες από ναούς της Πόλης, οι οποίες χρονολογούνταν από τον 14ο μέχρι και τον 19ο αιώνα, από τους Συντηρητές Χωρίς Σύνορα.

Το εν λόγω έργο μάς έφερε σε επαφή με μια πραγματικότητα, άγνωστη στους περισσότερους. Στους 80 ναούς της Πόλης υπολογίζεται ότι υπάρχουν πάνω από 20.000 φορητές εικόνες, με ιστορική και καλλιτεχνική αξία, που συσσωρεύτηκαν στη διάρκεια αιώνων λατρευτικού βίου και διασώθηκαν σε εποχές αντίξοες. Ανάμεσα στους ναούς αυτούς είναι και ο Άγιος Δημήτριος Ξυλόπορτας (στη συνοικία Ayvansaray), ένας από τους τρεις αφιερωμένους στον Μυροβλήτη. Σε προκάτοχο κτίσμα του ίδιου ναού στεγάσθηκε παλαιότερα (1597-1601) το Πατριαρχείο, ενώ πολλές υπήρξαν έκτοτε οι μεταβολές στον χώρο, την ενοριακή οργάνωση και τα οικοδομήματα. Ζωτική θεωρείται η παρέμβαση των γουνεμπορικών επιχειρήσεων της Πόλης, στην οποία οφείλεται η διάσωση του ναού στα μέσα του 19ου αιώνα.

Σήμερα, ανάμεσα σε μια κεντρική λεωφόρο και μια λαϊκή συνοικία, ο ναός -πρόσφατα αποκαταστημένος, μέσα σε έναν όμορφο κήπο, φροντισμένο με επιμέλεια από στοργικά χέρια- περνάει απαρατήρητος από τον ανυποψίαστο περαστικό.

Στον Άγιο Δημήτριο Ξυλόπορτας διασώζονται είκοσι μία μεταβυζαντινές εικόνες, των οποίων η εταιρεία μας χρηματοδότησε την αποκατάσταση, μαζί με το τέμπλο και τα προσκυνητάρια του ναού. Το έργο εκτέλεσε με επιμέλεια εντός του 2005 η ίδια ομάδα που είχε αποκαταστήσει

τις 33 φορητές εικόνες το προηγούμενο έτος. Το εγχείρημα των αποκαταστάσεων στον Άγιο Δημήτριο Ξυλόπορτας αφορά ο παρών τόμος. Είναι αφιερωμένος σε μια σημαντική καμπή στην επιχειρηματική ιστορία της οικογένειάς μας.

Πρόκειται για την ένταξη στην εταιρεία του Εμμανουήλ Ν. Μάνου, μετά την ολοκλήρωση των γενικών και ειδικών σπουδών του στο Λονδίνο και το Μόναχο. Εκπροσωπεί την τέταρτη γενιά, με αφετηρία τον προπάππου του, τον Νικόλαο Ε. Μάνο, ο οποίος ξεκίνησε στα 1895 τις ασφαλιστικές εργασίες στη Θεσσαλονίκη. Δίνουμε ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός, διότι αναδεικνύει τις έννοιες της επιχειρηματικής αντοχής και της διάρκειας των προσπαθειών. Στην οικονομική επιστήμη έχει κατ' επανάληψη επιβεβαιωθεί από εμπειρικές μελέτες το «σύνδρομο Buddenbrooks», σύμφωνα με το οποίο οι οικογενειακές επιχειρήσεις κατά κανόνα δεν υπερβαίνουν την τρίτη γενιά. Είμαστε υπερήφανοι που η Ε. Ν. Μάνος ΕΠΕ συνιστά εξαίρεση και συνεχίζει την ανάπτυξή της, τόσο με το δίκτυο των εταιρειών μας στο εξωτερικό όσο και μέσα στην Ελλάδα.

Αυτήν την επιχειρηματική καμπή συνδέουμε με το έργο στον Άγιο Δημήτριο Ξυλόπορτας, το οποίο ιστορείται στον παρόντα τόμο.

Η Α. Π. ο Οικουμενικός Πατριάρχης κύριος κύριος Βαρθολομαίος είχε την ευγενή καλοσύνη να ευλογήσει και την παρούσα πρωτοβουλία μας. Τον ευχαριστούμε και πάλι από βάθους καρδιάς. Επίσης, ευχαριστούμε τους εκλεκτούς ερευνητές που μελέτησαν τον ναό, την ιστορία, την αρχιτεκτονική και τις εικόνες του, θέτοντας το απαραίτητο επιστημονικό πλαίσιο στο εγχείρημά μας.

Νικόλαος Ε. Μάνος

PROLOGUE

IN 2004, ON THE OCCASION of its 50th anniversary, our company funded a programme for the restoration of Byzantine and post-Byzantine icons from Constantinople and published a book on the subject, entitled «Restored Icons of Constantinople». As part of this programme, Restorers Without Frontiers restored 33 portable icons from churches in the City, dating from the 14th to the 19th centuries.

This task brought us into contact with a reality unknown to most people. It is estimated that in the 80 churches of the City, there are over 20,000 portable icons of historical and artistic value, which have been accumulated over centuries of liturgical life and have survived parlous times. One of these churches is that of Saint Demetrios Xyloportas (in Ayvansaray), one of three dedicated to the myrrh-yielder. An earlier building of the same church formerly housed the Patriarchate (1597-1601) though, since then, there have been many changes to the site, the parish organization and the buildings. The contribution of the furriers of the City was vital and it is to them we owe the rescue of the church in the mid-19th century.

Recently restored, within a beautiful garden tended by loving hands, the church stands today between a central arterial road and a none too prosperous neighbourhood, unnoticed by anyone ignorant of its presence.

21 post-Byzantine icons survive in Saint Demetrios Xyloporta, and our company has funded their restoration, together with the iconostas and icon-stands of the church. The work was carried out in 2005 by the same team which restored the 33 portable icons in the previous year. The present volume is concerned with the restoration operation in Saint Demetrios Xyloportas and is dedicated to a significant event in the history of our family business: we have been joined by Emmanouil N. Manos, on the completion

of his general and specialist studies in London and Munich. He represents the fourth generation, starting with his great-grandfather, Nikolaos E. Manos, who began dealing in insurance in Thessaloniki in 1895. We attach especial importance to the fact, because it highlights the concepts of business durability and continuity of effort. Economic science has repeatedly confirmed the «Buddenbrooks syndrome» whereby family businesses generally do not last more than three generations. We are proud that the E. N. Manos Company is proving an exception to this and is continuing to develop its network of interests both in Greece and abroad.

We have linked this new turn in our business life with the work in Saint Demetrios Xyloportas, which is described in the present volume.

His All-Holiness, Ecumenical Patriarch Vartholomaios, was kind enough to give his blessing to this initiative of ours and we thank him again whole-heartedly. We would also like to thank the scholars who studied the church, its history, architecture and icons, and put our efforts into proper scientific context.

Nikolaos E. Manos

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΗΡΗΤΩΝ

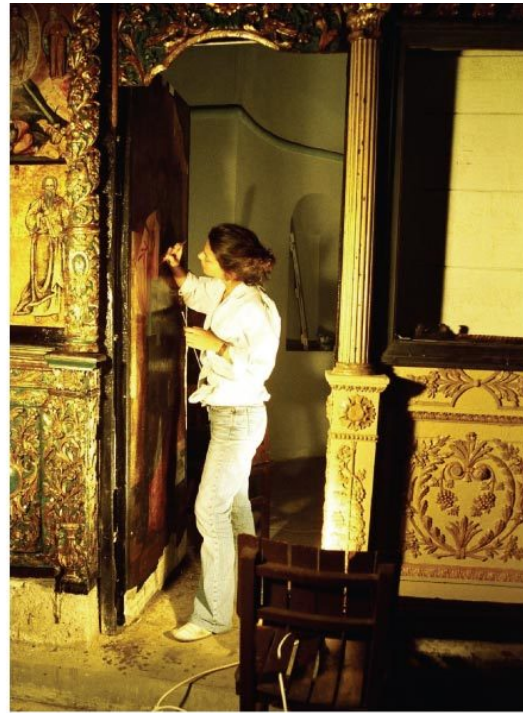
ΠΟΛΛΑ ΧΡΟΝΙΑ είχαν περάσει από την πρώτη μου επίσκεψη και η όψη του τέμπλου με τα σχεδόν αρχαϊκά στοιχεία διακόσμησης παρέμενε εντυπωμένη στον νου μου. Η ατμόσφαιρα ενός πεπαιωμένου εσωτερικού με περίτεχνα μα ετοιμόρροπα επιχρυσωμένα ξυλόγλυπτα και εικόνες τεράστιων διαστάσεων, με σκοτεινιασμένα μάτια να σε κοιτούν, άφωνα μάρτυρες μιας ερήμωσης, ήταν αυτά που λειτουργούσαν ως κίνητρα για να ξεκινήσουμε τον ιδιόμορφο αγώνα διάσωσης των κειμηλίων του ιερού ναού Αγίου Δημητρίου της Ξυλόπορτας.

Λείψανο ιερό της «ρωμαϊκής» ιστορίας, ο ναός αυτός κουβαλά μέσα του μνήμες και μαρτυρίες σε έναν τέτοιο βαθμό, όπου νομίζεις πως κάθε του αντικείμενο είναι φορτισμένο με μία απίστευτη αίσθηση ιερότητας. Μια ιερότητα που δεν έχει σχέση με τη μορφή, την παλαιότητα, τη χρήση ή την υλική αξία του αντικείμενου. Έχει να κάνει με την σχέση του με τον «τόπο», αυτό που λέμε «τόπο αγιάσματος», το οποίο στην ορθόδοξη παράδοση λειτουργεί ως φορέας της Χάριτος και «Χωρᾶ τοῦ Ἀχωρήτου». Όλη αυτή η αίσθηση που σε περικυκλώνει, σε καθυποβάλλει και σε καθλώνει, καθώς εισέρχεσαι στον Άγιο Δημήτριο, λειτουργεί ταυτόχρονα ως μοχλός εφελκυσμού αλλά και πλοκάμι αναστολής. Στην πρώτη περίπτωση, είναι ευνόητοι ο θεός ζήλος και ο ενθουσιασμός που μας κατέλαβαν, όταν ξεκινήσαμε με την ιδέα της συντήρησης του τέμπλου στην κουβέντα μας με τον Νίκο Μάνο. Όμως το δέος, η ευθύνη απέναντι στην Ιστορία και το απροσμέτρη-

το του εγχειρήματος, καθότι σε μία τέτοια εργασία είναι αδύνατο να προϋπολογίσεις το μέγεθος, μας επέβαλλαν έναν αποτρεπτικό ορθολογισμό. Στον τελικό όμως απολογισμό προτάνευσε ο ορθός-λογισμός και έτσι αποφασίσαμε, για μία ακόμη φορά, να μπούμε στη φωτιά. Μιλώ με αυτά τα λόγια, γιατί το να οργανώσεις μία ομάδα οκτώ ανθρώπων ειδικών-συντηρητών από διαφορετικές χώρες, φιλοξενώντας τους στην Κωνσταντινούπολη, και να εκτελέσεις ένα τέτοιο σύνθετο, ευαίσθητο και επίπονο έργο είναι πραγματικά απίστευτα δύσκολο. Επιπλέον, έχεις να αντιμετωπίσεις όλους αυτούς τους «καλοθελητάδες», οι οποίοι πάντα εμφανίζονται εκ των υστέρων σ' αυτές τις περιπτώσεις ως «παρατρεχάμενοι» και, αφού εξασφαλίσουν γι' αυτούς έναν ρόλο, κάνουν το έργο ακόμη πιο δύσκολο, υστερόβουλα ή απλώς απερίσκεπτα.

Οι εργασίες ξεκίνησαν στις αρχές Μαρτίου 2005 με προοπτική περαίωσής τους τον Οκτώβριο του ίδιου έτους ενόψει της πανήγυρης του αγίου. Το έργο κατηγοριοποιήθηκε σε τρεις ομάδες: (α) εικονοστάσι, (β) προσκυνητήρια και (γ) φορητές εικόνες. Η ομάδα δούλεψε ημισιτάπιτο, μέσα στον ναό, με συνθήκες ψύχους στην αρχή και αποπνικτικής ζέσης το καλοκαίρι, και η υπόλοιπη στο εργαστήριο τεκμηριώνοντας τις εργασίες και παρακολουθώντας βήμα-βήμα την εξέλιξή τους.

Το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίσαμε δεν ήταν το τεχνικό. Διότι έχοντας μια τεράστια πείρα συντήρησης εξ ολοκλήρου επτά ήδη ναών στην Κωνσταντινούπολη και τα

RESTORERS' NOTE

MANY YEARS had passed since my first visit and the facing of the iconostas, with its almost ancient decorative features, remained imprinted in my mind. The atmosphere of an aged interior with skilful but unstable gilded carvings in wood and icons of enormous dimensions, darkened eyes looking at you, hushed witnesses to the desolation, was what acted as the motivation for us to make the effort to save the treasures of the Church of Saint Demetrios Xyloportas (of the Wooden Door).

A relic of «Roman» history, this church bears within it memories and testimony to such an extent that you think that every object is charged with an unbelievable sense of the sacred. A sanctity that has no relation to the shape, the age, the use or the material value of the object. It has to do with its relationship with the «place of hallowing», which in Orthodox tradition functions as a conduit for Grace and which «contains Him Who cannot be contained». This whole feeling which envelops, affects and chastens you as you enter Saint Demetrios' also works as both a catalyst and a brake. In the first instance, it is not difficult to understand the divine zeal and enthusiasm which seized us, in a conversation we had with Nikos Manos, when we began the idea of restoring the iconostas. But the awe, the sense of responsibility towards history, the immeasurability of the undertaking, as well as the fact that it is impossible to assess the magnitude of such a task, made us chary. In the end, however, good sense prevailed, and so we decided,

once again, to take the bull by the horns. I use this language because organizing a team of eight people, specialist restorers from different countries, finding accommodation for them in Constantinople and completing such a complex, delicate and painstaking task really is incredibly difficult. Besides, you have to deal with all those well-wishers who, in cases like this, always turn up after the event and, as «hangers-on», find themselves a role and make the whole thing more difficult, either deliberately or simply through their vacuity.

Work began at the beginning of March, 2005, the intention being to complete the job in October of the same year, in time for the saint's feast. The task was broken down into three groups: a) the iconostas; b) the icon-stands; c) the portable icons. Half the team worked on location in the church, in freezing cold at the beginning and stifling heat in the summer, while the rest were in the workshop, collating the tasks and following their progress step by step.

The basic problem we faced was not technical. When you have a fair amount of experience from restoring, in all, seven churches in Constantinople and the surrounding area alone, as well as thousands of objects on the Holy Mountain, in the rest of Greece and Jerusalem, too, it is unlikely that you will come across insoluble problems. What always gives grounds for reflection is the «moral» aspect of the restoration of any particular work. The central portion of the iconostas, for example, which is also the

πέριξ και χιλιάδων άλλων κειμηλίων σε Άγιο Όρος, λοιπή Ελλάδα και Ιερουσόλυμα είναι απίθανο να συναντήσεις άλλοτο πρόβλημα. Παρόλα αυτά, εκείνο που αποτελεί πάντα αντικείμενο ιδιαίτερης περιόψεως είναι η «ηθική» της αποκατάστασης του συγκεκριμένου έργου. Για παράδειγμα, το κεντρικό τμήμα του τέμπλου, που αποτελεί και το αρχαιότερο από τα μέλη του ναού, φέρει επτά τουλάχιστον διαφορετικές φάσεις παλαιότερων επεμβάσεων. Από αυτές, άλλες αναφέρονται στη δομή του και άλλες στη διακόσμηση. Στην πρώτη περίπτωση κάποια κομμάτια αντικαταστάθηκαν από άλλα νεότερης κατασκευής ή, ακόμη, ολόκληρα τμήματα προστέθηκαν, όπως στην περίπτωση της Ωραίας Πύλης και του κεντρικού διαζώματος πάνω από το Δωδεκάορτο. Στο σημείο αυτό, η προσθήκη ενός υπερμεγέθους αετώματος στις αρχές του εικοστού αιώνα αλλοίωσε όλη την αισθητική εικόνα του τέμπλου. Η επέμβαση αυτή έγινε προφανώς ακολουθώντας τη «μόδα» της εποχής, χωρίς να υπάρχει κάποια αναγκαιότητα ή πρακτικός λόγος, όπως στην περίπτωση του αριστερού κλίτους, όπου ολόκληρη η κατασκευή αποτελεί έργο της ίδιας εποχής με το αέτωμα. Εδώ όμως είναι εμφανές ότι προέκυψε η ανάγκη αλλαγής ενός ήδη κατεστραμμένου τμήματος.

Στη φάση αυτή λοιπόν προέκυψε το δίλημμα: απαλλάσσουμε το τέμπλο από το νεότερο και ακαλαίσθητο αέτωμα, που με τον όγκο και την κακοτεχνία του επισκιάζει το λεπτεπίλεπτο αριστούργημα του δέκατου έβδομου αιώνα, έχοντας ως στόχο την πλήρη ανάδειξή του, ή το διατηρούμε; Προς λύση των αρχαιολόγων και ιστορικών τέχνης αποφασίστηκε η διατήρηση όλων των επιπρόσθετων δομικών στοιχείων. Ο λόγος είναι ότι αποτελούν πλέον τμήμα του συνόλου της ιστορίας του ναού και σ' αυτές τις περιπτώσεις η προσθήκη ή η αφαίρεση στοιχείων πρέπει να γίνονται με φειδώ και ύστερα από πολύ μεγάλη περίσκεψη. Ακόμη, από πλευράς εκκλησιολογικής, το στοιχείο αυτά

τα οποία πολλές φορές απερίσκεπτα απαλείφουμε, πέραν από «ίχνη» της ιστορίας του χώρου, αποτελούν αποτυπώματα της δράσης και της ευσέβειας της τοπικής λατρευτικής κοινότητας, η οποία εκφράζεται μέσα από τη διάθεση «ευπρεπισμού» του ιερού σκηνώματος. Η έκφραση της διάθεσης αυτής είναι πιο σημαντική τελικά από την όποια κριτική πάνω σε αισθητικά ζητήματα, καθώς καταξιώνει τη λατρευτική και λειτουργική διάσταση των ναών, που διαφορετικά υπάρχει κίνδυνος να θεωρηθούν απλώς ιστορικά μνημεία. Παρόλα αυτά, εκπονήθηκε ειδική μελέτη αισθητικής, ώστε με χρωματική πλέον επέμβαση η εντύπωση της νεότερης προσθήκης να υποχωρήσει έναντι του υποκείμενου τμήματος και ο όγκος της να μην αποτελεί επιβάρυνση στη σύνολη αισθητική ισορροπία του τέμπλου.

Σε ό,τι αφορά το σκελος της διακόσμησης, δηλαδή της χρωματικής επιφάνειας των έργων, εδώ η τακτική ήταν πιο σύνθετη. Ως άξονας χρησιμοποιήθηκε το σκεπτικό, ότι οι εικόνες και τα κειμήλια δεν είναι απλώς διακοσμητικά στοιχεία του χώρου, αλλά μεταφέρουν ένα μήνυμα διδασχής, κατήχησης προς τους πιστούς. Το μήνυμα αυτό αποτελεί το συνεκτικό στοιχείο της λατρευτικής κοινότητας, καθώς καλεί τους πιστούς σε επικοινωνία με τον Θεό και σε κοινωνία μεταξύ τους. Το όλο έργο μας οδηγήθηκε από αυτό το παραπάνω σκεπτικό, την αποκατάσταση του «μηνύματος». Το «μήνυμα» αυτό τις περισσότερες φορές ήταν καταχωνιασμένο κάτω από στρώματα σκόνης και βρομιάς και αλλοιωμένο από πλήθος αλλεπάλληλων επιστροφών από οξειδωμένα βερνίκια και άτεχνες επιχρωματώσεις. Η διαδικασία λοιπόν συντήρησης ήταν ιδιαίτερα σύνθετη, καθώς κάθε φάση μελετήθηκε χωριστά λαμβάνοντας υπόψη πάντα κριτήρια κατά προτεραιότητα λειτουργικής, ιστορικότητας και αισθητικής.

π. Παύλος Πολίτης

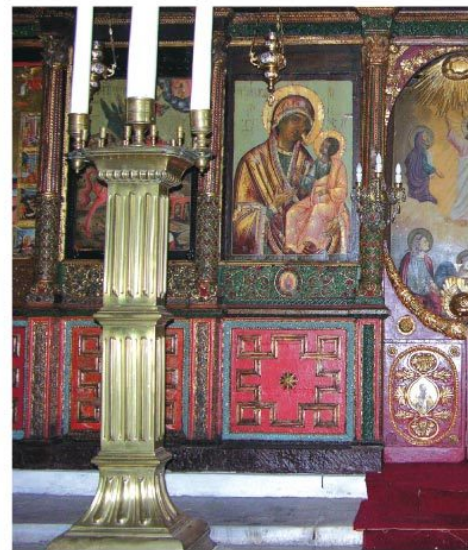
oldest part of the church furnishings, has suffered at least seven different interventions in the past. Some of these had to do with its structure and others with its decoration. In the first instance, some pieces were simply replaced by other, newer ones, or whole portions were added, as in the case of the Royal Doors and the central frieze above the icons of the Twelve Feasts. At this point, the addition of an outsize pediment at the beginning of the twentieth century changed the whole aesthetic picture of the iconostas. This intervention no doubt occurred in accordance with the «fashion» of the time, though there was no need or practical reason for it, any more than in the case of the left nave, where the whole structure is a product of the same time as the pediment. In this case, however, there was clearly a need to change a segment which had already been damaged.

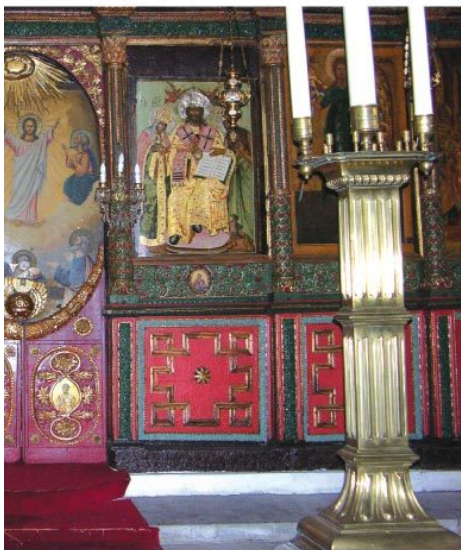
So, in this phase, we were faced with the following dilemma: do we relieve the iconostas of its more recent and tasteless pediment, since its very bulk overshadows and spoils the delicate 17th century masterpiece, with an aim at completely restoring it, or should we keep it? To the chagrin of the archeologists and art historians, it was decided to retain all the added structural features, the reason being that they now form part of the whole history of the church and in such cases, the addition or removal of features should be undertaken with respect and after much thought. Besides, from an ecclesiological point of view, these features, which we sometimes remove without due consideration, are actually traces of the history of the buildings and, moreover, are a mark of the activity and devotion of the local church community, which thus expressed its willingness to «beautify» its place of worship. The expression of this willingness is in the end more important than any critical assessment of the aesthetics, since it highlights the

devotional and liturgical dimension of churches, which would otherwise run the risk of being considered simply historical monuments. Having said this, a special study was made so that, by the use of colour, the dominant impression of the modern addition was reduced as regards the rest of that part of the iconostas and its bulk no longer loomed large in the whole aesthetic balance.

As regards the decoration aspect, i.e. the painted surfaces of the works, the tactic here was more comprehensive. The central criterion was the conviction that icons and treasures are not simply decorative features in any place, but actually transmit a message to the faithful in terms of teaching and instruction. This message is the bonding agent of the church community, since it calls upon the faithful to communicate with God and to be in communion with each other. Our whole task was driven by this rationale: the restoration of the «message». Very often, this «message» was buried deep under layers of dust and dirt and was altered by successive layers of oxidized varnish and clumsy touching up. The conservation process, therefore, was particularly comprehensive, since each phase was studied separately, taking into consideration liturgical, historical and aesthetic criteria, in that order of priority.

Fr. Pavlos Politis

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΞΥΛΟΠΟΡΤΑΣ, ΤΟΥ ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΟΥ «ΤΟΥ ΚΑΝΑΒΗ»

Σωτηρίου Α. Βαρναλίδου

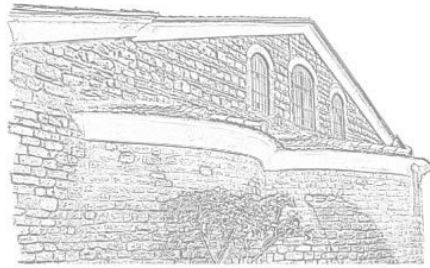
Ομ. Καθηγητού Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΠΕΡΙΛΑΒΑΖΟΝΤΑΣ κάποιος ανάμεσα στους δρόμους και τα μονοπάτια που βρίσκονται εντός των βυζαντινών τειχών της Κωνσταντινουπόλεως συναντά διάσπαρτους πολλούς ναούς βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής. Οι περισσότεροι ναοί της βυζαντινής περιόδου, όπως είναι γνωστόν, μετατράπηκαν σε τεμένη μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως ή καταστράφηκαν. Άλλοι, όπως η Αγία Σοφία, η Αγία Ειρήνη, το καθολικό της μονής της Χώρας, ύστερα από περιπέτειες έγιναν μουσεία ή πολιτιστικοί χώροι, άλλοι εγκαταλείφθηκαν και ερειπώθηκαν και ελάχιστοι παρέμειναν ως ναοί στην κατοχή των ορθόδοξων, όπως η Παναγία η Μουγουλιώτισσα ή Μονχλιώτισσα (ΙΓ' αιώνας), η του Αγίου Γεωργίου του Κυπαρισσία, η του Αγίου Δημητρίου του Κανάβη, η της Θεομήτορος των Βλαχερνών, η της Ζωοδόχου Πηγής (Βαλουκλί) κ.ά. Βεβαίως, οι περισσότεροι από τους εναπομείναντες ναούς στη λατρεία των ορθόδοξων πιστών της Πόλεως υπέστησαν κατά καιρούς μεγάλες φθορές είτε από σεισμούς είτε από πυρκαϊές, είτε και από άλλες αιτίες. Ένεκα τούτου χρειάστηκε στο πέρασμα του χρόνου να ανακαινιστούν και να εξωραϊστούν πολλές φορές. Στην Οθωμανική περίοδο, παρά τις μεγάλες δυσκολίες και το οικονομικό βάρος που επωμίζονται οι ορθόδοξοι ρωμιοί, ανακαινίζονται ναοί σε πολλές περιοχές της Κωνσταντινουπόλεως, αλλά και γενικότερα της Οθωμανικής επικράτειας, όπου κατοικούν ορθόδοξοι χριστιανοί, και σε ελάχιστες περιπτώσεις κτίζονται νέοι επί των ερειπίων παλαιότερων¹. Είναι δε αξιολογία και συγκινητικό ότι στους περισσότερους από τους ναούς αυτούς, κυρίως της μεταβυζαντινής περιόδου, ακόμη και σε εκείνους που ευρίσκονται σε απομακρυσμένες περιοχές της Πόλεως, όπου είναι αισθητή η μείωση των ορθόδοξων πιστών, - σε ορισμένες δε περιο-

χές οι ορθόδοξοι κάτοικοι δεν φθάνουν ούτε την πρώτη πεντάδα - συνεχίζεται και σήμερα, με την άσκηση φροντίδας του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του Προκαθημένου αυτού Πατριάρχου Βαρθολομαίου, να τελείται σε τακτά διαστήματα επί της Αγίας Τραπέζης η αναίμακτη Θυσία. Ένας από τους ναούς αυτούς είναι και ο του Αγίου Δημητρίου Ξυλόπορτας, του επιλεγόμενου και του Καναβού ή Κανάβη.

Η Ξυλόπορτα ευρίσκεται στις παρυφές του πέμπτου λόφου της Επταλόφου Κωνσταντινουπόλεως προς την πλευρά του Κερατίου, πλησίον του ιστορικού Φαναρίου. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου ευρίσκεται πλησίον του ναού του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (δηλ. του σημερινού Σιναϊτικού μετοχίου) και στην περιοχή την λεγόμενη κατά τους βυζαντινούς χρόνους «των Κυνηγών», ή άλλως στην αρχαία περιοχή του Ξυλά (δηλ. το σημερινό Ayvansaray)². Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κωνστάντιος Α' (1830-1834) αναφερόμενος στην ονομασία Ξυλόπορτα, που έλαβαν η περιοχή και ο ναός του Αγίου Δημητρίου, δίδει τις εξής ενδιαφέρουσες πληροφορίες: «Ὡνομάσθη οὕτως, διότι ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν τοῦχος, ὁ περικλείων τὸ ἱκανὴν καὶ κατ' εὖρος ἔκτασιν ἔχον προαύλιον τοῦ ἀρχαίου τούτου Ναοῦ, καὶ οἱ ἀπέναντι τούτου χριστιανικοὶ οἴκοι, καὶ αὐτὴ ἡ ἐν μέσῳ αὐτῆς ὁδός, ἐκλείοντο καθ' ἑκάστην νύκτα ὑπὸ τοῦ θυρωροῦ τοῦ Ναοῦ διὰ δύο μεγάλων ξυλίνων πυλῶν, κειμένων, τῆς μὲν κατὰ τὸ ἕν ἄκρον τῆς ὁδοῦ, τῆς δὲ κατὰ τὸ ἄλλο, Γιμά-καπουσοῦ καλουμένων. Πυρποληθεισῶν δὲ αὐτῶν τῶν ἀρχαίων καὶ τοσάκις ἀνακαινισθεισῶν πυλῶν, κατὰ τὸ 1812 ἔτος, ἀμελεία τῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Ναοῦ, ἀντ' αὐτῶν οὐκ ἐστήθησαν ἄλλα»³.

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου, ο οποίος ως κτίσμα πέρασε από διάφορες ιστορικές φάσεις κατά την βυζαντινή και

THE HISTORY OF THE CHURCH

THE CHURCH OF ST. DEMETRIOS XYLOPORTAS, ALSO KNOWN AS «KANAVIS»

by Sotirios Varnalidis

Professor Emeritus of the Aristotle University of Thessaloniki

ANYONE GOING for a stroll along the streets and the paths within the Byzantine walls of Constantinople will come across churches of the Byzantine and the post-Byzantine era dotted here and there. It is well known that the majority of the churches of the Byzantine period were either transformed into mosques following the capture of Constantinople or were destroyed. Others, such as St. Sofia (Holy Wisdom), St. Irene's and the main church of the Monastery of Hora, have, after many vicissitudes, become museums or cultural sites, while others were abandoned or fell into ruin, leaving only very few, such as Our Lady Mougoulotissa or Moukh-liotissa (XIII century), St. George Kiparissas, St. Demetrios Kanavis, The Mother of God of Vlahernai, Zoodhohos Piyi (Valoukli) and so on, as churches in the possession of the Orthodox. Naturally, most of the churches which remained for the Orthodox faithful in Constantinople suffered severe damage from time to time, either from earthquakes, fires or other causes. Because of this, and with the passage of time, the need frequently arose to renovate and improve them. During the Ottoman period, despite the great difficulties and the economic burden that the Orthodox Greeks had to shoulder, churches were renovated in many areas of Constantinople and in those Ottoman territories with Christian populations, while, more rarely, new churches were built on the ruins of older ones¹. It is both commendable and moving that in most of these churches, especially those of the post-Byzantine era, the bloodless sacrifice is still offered on the altar at regular intervals, even in those situated in remote areas of Constantinople where Orthodox numbers have dropped dramatically (in some areas, Orthodox inhabitants number less than five). This

liturgical activity is the result of the tireless efforts of the Ecumenical Patriarchate and its Primate, Patriarch Vartholomaios. One of these churches is that of St. Demetrios Xyloportas, also known as Kananos or Kanavos or Kanavis.

Xyloporta lies on the edge of the fifth hill of the Eptalofos of Constantinople, on the Keratio side, near the historical Fanari. The church of St. Demetrios is situated near that of St. John the Baptist (today a dependency of Sinai) and in the area known during the Byzantine period as «the Hunters», or else in the ancient area of Xyla (today's Ayvansaray)². Patriarch of Constantinople Konstantios I (1830-1834) provides the following interesting information regarding the name Xyloporta, which was given to the area and the church of St. Demetrios: «It was thus named for the wall onto the street that encloseth the broad courtyard of this ancient church, and the Christian residences opposite it and the road in the middle thereof were closed off each night by the door-keeper of this church with two mighty gates, one standing at one end of the street and the other at the other, both known as Yimakapousou. These ancient and off-repaired gates were burned in 1812 and, through the indifference of the wardens, no others were set in their place»³.

The church of St. Demetrios, which as a building went through several historical stages during the Byzantine and the post-Byzantine era⁴ and which at some point had been a women's monastery⁵, reflects some distinctive features from its long history. It was temporarily a patriarchal church for about three years, from 1597 to 1599, before the Patriarchate settled in St. George's, in today's Fanari.

After the fall of Constantinople, the Patriarchate was

την μεταβυζαντινή περίοδο⁴ και σε κάποια εποχή υπήρξε και γυναικεία μονή⁵, έχει κάποια ιδιαιτερότητα στην ιστορική του πορεία. Υπήρξε προσωρινά για τρία περίπου χρόνια, από το 1597 μέχρι το 1599, Πατριαρχικός Ναός, προτού το Πατριαρχείο εγκατασταθεί στον ναό του Αγίου Γεωργίου «ἐν Διπλοφαναρίῳ» (το σημερινό Φανάρι).

Ὡς γνωστόν μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το Πατριαρχείο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τον από αιώνων Πατριαρχικό Οίκο και ναό της Αγίας Σοφίας και ένεκα των τότε περιστάσεων να μεταφέρεται από τον ένα ναό στον άλλο και από περιοχή σε περιοχή, πάντοτε βεβαίως εντός των βυζαντινών τειχών της Βασιλίδος των πόλεων. Έτσι, από τον ναό της του Θεού Σοφίας⁶ μεταφέρθηκε και στεγάσθηκε στον ναό των Αγίων Αποστόλων (1453-1455), στην Παναγία την Παμμακάριστο (1455-1587), στον ναό της Υπεραγίας Θεοτόκου της Παραμυθίας, Βλαχ-σεράιον (1587-1597), στον ναό του Αγίου Δημητρίου του Κανάβη (1597-1599), για να καταλήξει τελικά από το τέλος του 1599 και εξής στον εν Φαναρίῳ ναό του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος και αυτός ήταν μέχρι τότε γυναικεία μονή. Ο Μ. Γεδεών ορθώς παρατηρεί ότι «ἀπό ταύτης εἰς ἐκείνην μεταφερόμενος τὰς ἐκκλησίας ὁ τοῦ πατριάρχου οἶκος μετέφερε καὶ πάντοτε τὸ γόητρον τῆς δόξης, ἦν αἰῶνες τοσοῦτοι περιέβαλλον αὐτόν»⁷.

Για το πότε κτίστηκε ο αρχικός ναός του Αγίου Δημητρίου δεν υπάρχουν άμεσες και συγκεκριμένες πληροφορίες. Υπάρχει όμως μεγάλη πιθανότητα να κτίστηκε μετά τρούλου πριν από τον ΙΓ' αιώνα, και ήταν εσωτερικά κεκοσμημένος με μωσαϊκά. Κατά την παράδοση, στις αρχές του ΙΓ' αιώνα σε ανάμνηση κάποιου βυζαντινού ευγενή ονόματι Νικολάου Καναβού, ο οποίος κατοικούσε στην εν λόγω περιοχή, ο ναός λαμβάνει και την επωνυμία «άγιος Δημήτριος ο Καναβός ή του Κανάβη». Περί αυτού ο Πατριάρχης Κωνσταντίας Α' αναφέρει: «Περὶ δε τῆς ἐπωνυμίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου Κανάβη συμφάσκωμεν, ὅτι ἢ οἱ πρόγονοι ἢ οἱ γονεῖς τοῦ ἐφημέρου χρισθέντος εἰς Βασιλέα, ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ 1304 (:) [γράφει 1204] ἔτος στάσεως καὶ τοῦ θορύβου, ὑπὸ τοῦ λαοῦ, Νικολάου ἐκείνου τοῦ Καναβού, κατώκουν ἐγγὺς τοῦ Ναοῦ τούτου, καὶ συντελέσαντες ἢ εἰς τὴν ἀνοικοδομὴν ἢ εἰς τὴν ἐπισκευὴν αὐτοῦ, ἐκάλεσαν αὐτόν, πρὸς διηγεστὴ μνήμην, ἐπ' ὀνόματι τῆς ἐπωνυμίας αὐτῶν τῶν Καναβῶν, ἢ Καναβού, ἄλλ' ὁ χρόνος ἢ ἡ ἀμάθεια διέστρεψε τὸ ὄρθόν τῆς ἐπωνυμίας, μεταβαλοῦσα εἰς τὴν τοῦ Καναβού»⁸. Ο Αθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, όμως, αναφερόμενος στην εν λόγω εκκλησία παρουσιάζει την δική του εκδοχή ως προς την επωνυμία: «...αὐτὴν δηλαδὴ τὴν ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Πατερᾶκη Κανανοῦ λεγομένην ἔτει 1604» καὶ ὕστερον ἐκ παρετυμολογίας τοῦ Κανάβη μετονομασθεῖσαν, περὶ τὴν ὁποίαν καὶ ἡ φαντασία τινῶν ἑλλογίμων ἐσχημάτισε μύθους ἀνατρέχοντας εἰς βυ-

ζαντινὴν οἰκογένειαν Καναβοῦ ἢ Καναβῶν»⁹. Σύμφωνα με ιστορικές πηγές ο Νικόλαος, που αναφέρεται από τον Σκαρλάτο Βυζάντιο ως ἔχων το αξίωμα του πατριζίου, ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας από τον ὄχλο για λίγες μόνον ημέρες στις 25 Ιανουαρίου 1204, όταν έγινε επανάσταση κατὰ των αυτοκρατόρων Ισαάκ Β' και Αλεξίου Δ' των Αγγέλων, για να απομακρυνθεί σχεδόν αμέσως από τον Αλέξιο Δούκα και να ριφθεί στις φυλακές¹⁰.

Πάντως, ο ναός του Αγίου Δημητρίου Ξυλόπορτας αναφέρεται για πρώτη φορά επισήμως σε Πατριαρχικό έγγραφο τον Νοέμβριο του 1334¹¹. Σύμφωνα με το σωζόμενο αυτό έγγραφο ο ναός του Αγίου Δημητρίου, επειδή ως φαίνεται είχε περιπέσει σε φθορά, με ορισμό του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ησαΐου (1323-1334) παραδίδεται «μετά τῆς περιοχῆς καὶ νομῆς αὐτοῦ» από τον σακελλίου και σκευοφύλακα Διάκονο του Πατριαρχείου Καλό Τρικανά σε κάποιο Γεώργιο Πεπαγωμένο, οικείο του αυτοκράτορος Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου. Ο Πεπαγωμένος, όπως αναφέρει το έγγραφο, κατοικῶν πλησίον του ναοῦ, κινήθεις από θεῖο ζήλο, ἐξήτησε τὴν ἐκχώρησιν του ναοῦ καὶ των περὶ τὸν κτισμάτων με τὴν προϋπόθεσιν να τα ανακαινίσαι καὶ να τα φροντίζει ἐπιμελῶς, για να τελούνται καὶ πάλιν ἐντὸς αὐτοῦ ἱερεῖς ἀκολουθίαι: «ἐπιμελῶς φροντίζων πρὸ παντός ἄλλου τῆς ἐν αὐτῷ ὀφειλοῦσης ἐκτελεῖσθαι ὑμνωδίας ὁμοῦ καὶ ἱεροτελεστίας καὶ τῆς ἀνηκούσης λυχνοκαΐας ...». Η εκχώρηση αυτή έγινε τόσο στον ίδιο ὅσον καὶ στους οἰκειούς καὶ κληρονόμους του, εἶχε δε αὐτός τὸ δικαίωμα να διατηρεῖ ἱερέα, πάντοτε ὁμως με τὴν ἐγκρίσιν του Πατριαρχείου. Επίσης τόσο ο ναός ὅσον καὶ ο ἱερέας, ο οποίος θα πληρωνόταν ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα του ναοῦ, θα ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Φαίνεται ὅτι ο Πεπαγωμένος πράγματι ἀνακαινίσαι τον ναό, ο οποίος καὶ ἀρχισε να ἐπαναλειτουργεῖ, διατηρηθῆς καὶ μετὰ τὴν Ἄλωση.

Ο ιστορικός της Αλώσεως Γεώργιος (Σ)Φραντζής, ἀφηγούμενος στο «Χρονικόν» αὐτοῦ τὴν προάσπιση τῆς Πόλεως ἀπὸ τους Βυζαντινούς, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση αὐτῆς ἀπὸ τους Οθωμανούς, ἀναφέρει ὅτι στον Καρδινάλιο Ρωσίας Ισίδωρο¹² «ἐδόθη, ἵνα φυλάττῃ ἐν ταῖς μέρεσι τοῦ Κυνηγεσίου καὶ ἕως τοῦ ἁγίου Δημητρίου»¹³. Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος, στο μνημειώδες ἔργο του «Κωνσταντινούπολις»¹⁴, ἀναφέρει ὅτι ο (Σ)Φραντζῆς ἐδὼ ἐννοεῖ τον ναό του Αγίου Δημητρίου του Κανάβη.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Αλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρ' ὅλον ὅτι εἶχαν καταστραφεῖ πολλοὶ ναοί, ο ναός του Αγίου Δημητρίου δεν υπέστη ζημιές. Ο γνωστός ιστορικός Στήβεν Ράνσιμαν στη μελέτη του «Η Ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1453»¹⁵ ἀναφέρει ὅτι «κατὰ τὸ δέκατο ὀγδοο αἰῶνα μόνο τρεῖς ἀπὸ τις πρὸ τῆς ἁλώσεως ἐκκλησίαις εἶχαν μείνει σε χριστιανικὰ χέρια, ο ἅγιος Γεώργιος των

forced to abandon the church of St. Sofia, its centuries-old home, and, because of the circumstances of the time, to move from one church to another, from one area to another, but always within the Byzantine walls of the Queen of Cities. Thus, it moved from the church of St. Sofia⁶ and was housed in that of the Holy Apostles (1453-1455), Our Lady Pammakaristos (1455-1587), the Mother of God Paramythia, Vlach-serai (1587-1597), St. Demetrios Kanavis (1597-1599), finally settling in St. George's in the Fanari from the end of 1599 onwards, a church which had also been a women's monastery up to that time. M. Gedeon rightly points out that: «Being transferred from one church to another, the patriarchal residence always bore the glorious prestige it had been clad in for centuries»⁷.

There is no direct, specific information on the date of construction of the first church of St. Demetrios. It is, however, highly probable that it was built, with a dome, before the 13th century and that its interior was decorated with mosaics. According to tradition, the church acquired the name «St. Demetrios Kanavos» or «Kanavis» at the beginning of the 13th century, in memory of a Byzantine noble named Nikolaos Kanavos, who lived in the area. Patriarch Konstantios I has this to say: «Concerning the name of Saint Demetrios Kanavis, we deem that either the forefathers or parents of this Nikolaos Kanavos, who was briefly appointed emperor by the people in the revolt and turmoil of 1304 [1204], since they lived hard by this church and had contributed to its reconstruction or repair and being desirous of preserving their memory, named it after their surname, Kanavon or Kanavos, but time and want of learning have corrupted the true name, altering it to Kanavou»⁸. A. Papadopoulos Keramefs, however, puts forward another version of the naming of the church: «in the Paterakis inventory of 1604, it is referred to as Kananos. Later, by false etymology, it became Kanavos, around which the imagination of certain learned men wove myths relating to the Byzantine family of the Kanavon or Kanavos»⁹. According to historical sources, Nikolaos, whom Skarlatos Vyzandios cites as a patrician, was proclaimed emperor by the mob on the 25th of January 1204 when the rebellion against the emperors Isaak II and Alexios IV occurred. He lasted only a few days and was removed almost immediately by Alexios Doukas and thrown to prison¹⁰.

However that may be, the church of St. Demetrios Xyloportas is cited officially for the first time in a Patriarchal document in November 1334¹¹. According to this extant document, the church of St. Demetrios seems to have been left to decay, and, at the behest of Patriarch Isaias (1323-1334) was ceded to one George Pepagome-

nos, who was a confidant of Emperor Andronikos III Paleologos, by the sacristan Deacon of the Patriarchate, Kalos Trikanas. The document reports that Pepagomenos, who lived close to the church and was moved by divine zeal, requested that the church and adjacent buildings be granted to him on condition that he would renovate them and take care to ensure that services would again take place: «assiduously ensuring that, above all else, due hymnody and worship were to be performed, as well as the lighting of the lamps as it behoves». The church was ceded not only to him but to his household and heirs as well, while he had the right to retain a priest, on the approval of the Patriarch. In addition, both the church and the priest, whose remuneration would be met from the income of the church, were to be under the supervision of the Ecumenical Patriarchate. It seems that Pepagomenos did indeed renovate the church which began to function again and continued to do so even after the fall. Describing the defence of Constantinople in his «Chronicle», only days before its capture by the Ottomans, the historian of the fall, Georgios (S)Frantzis, relates that Cardinal Isidoros of Russia¹² «was told to hold it from the ward of Kynigesios to that of St. Demetrios»¹³. In his monumental work «Constantinople»¹⁴, Skarlatos Vyzandios relates that Frantzis here means the church of St. Demetrios Kanavis.

Although many churches were destroyed when Constantinople fell, St. Demetrios' was not damaged at all. In his study «The Fall of Constantinople, 1453»¹⁵ the eminent historian Sir Stephen Runciman states that in the eighteenth century, only three of the churches that existed before the fall remained in the hands of Christians, St. George Kiparission and St. Demetrios Kanavis, the former being afterwards destroyed by an earthquake and the latter by a fire (the third was Our Lady of the Mongols).

In 1593, the Russian Trifon Karabeinikov was sent to the East by the tsar of Russia, Fëdor Ivanovich, to offer financial assistance to the Orthodox Patriarchates of the region. Karabeinikov, who remained in Constantinople from May to September of that year, drew up a list of the churches which existed in various areas of Constantinople with the aim of offering them financial assistance¹⁶. According to Papadopoulos Keramefs, St. Demetrios' must have been among the churches of Constantinople that received the financial support of Trifon, even though it was not included in the inventory¹⁷. In his commentary on Papadopoulos Keramefs, however, X.A. Sideridis notes: «We believe that the Monastery of Saint Demetrios, which Karabeinikov places at the Balata gate, is in fact the one which Paterakis locates at Xylomasidon [in the Tahta-minare neighbourhood] rather than the church of

Κυπριασίων και ο άγιος Δημήτριος του Καναβού, που ο πρώτος καταστράφηκε σε λίγο από σεισμό και ο δεύτερος από πυρκαϊά, καθώς και η Παναγία των Μογγόλων...».

Το 1593 στέλλεται από τον τσάρο της Ρωσίας Θεόδωρο Ιβάνοβιτς στην Ανατολή, για να βοηθήσει οικονομικά τα εκεί Ορθόδοξα Πατριαρχεία, ο Ρώσος Τρύφων Καραμπέινικοφ. Ο τελευταίος, ο οποίος παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη από τον Μάιο μέχρι τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, κατάρτισε κατάλογο των ναών των ευρισκομένων σε διάφορες περιοχές της Πόλεως, με σκοπό να προσφέρει σε αυτούς οικονομική βοήθεια¹⁶. Κατά τον Αθ. Παπαδόπουλο Κεραμέα, μεταξύ των ναών της Πόλεως που έλαβαν οικονομική ενίσχυση από τον Τρύφωνα θα πρέπει τελικά να ήταν και ο Άγιος Δημήτριος, αν και δεν συμπεριλαμβανόταν στον κατάλογο¹⁷. Ο Ξ. Α. Σιδερίδης όμως στις παρατηρήσεις του επί των γραφομένων του Παπαδόπουλου Κεραμέως σημειώνει: «Η υπό του Καραμπέινικοφ τοποθετούμενη παρά τήν πύλην Μπαλατζ μονή του Αγίου Δημητρίου, φρονοῦμεν ὅτι εἶναι ἡ ὀριζομένη εἰς τό Ξυλομασίδιν [ἐν τῇ συνοικίᾳ Ταχτά-μιναρῆ] ὑπό τοῦ Πατερᾶκη... ὡς δὲ ἡ πολὺ ἀπέχουσα τῆς πύλης Μπαλατζ ἐκκλησία τοῦ Αγίου Δημητρίου, ἡ ἐν Ξυλοπόρτῳ, ἡ καὶ τοῦ Κανᾶβη λεγομένη, παρὰ τῷ Πατερᾶκῃ γραφομένη Καναβοῦ ἀντὶ Καναβοῦ ἴσως...»¹⁸.

Το 1597 ο ναός του Αγίου Δημητρίου περνά υπό την κατοχή του Πατριάρχου Αλεξανδρείας Μελετίου του Πηγά, ο οποίος την περίοδο εκείνη προσκληθείς από την Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως είχε μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη, για να αναλάβει την επιτηρησία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ο θρόνος του οποίου ευρίσκετο εν χηρείς μετά τον θάνατο του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γαβριήλ Α' (1596). Ο Πηγάς βλέποντας την δύσκολη οικονομική κατάσταση στην οποία βρισκόταν την περίοδο εκείνη η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως και την επείγουσα ανάγκη να αποκτήσει αυτή, ύστερα από τις περιπέτειες που είχε, μόνιμο Πατριαρχικό Οίκο, καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες για την εξεύρεση καταλλήλου ναού και άλλου οικήματος προς στέγασή του Πατριαρχείου, πράγμα που τελικά το επιτυγχάνει¹⁹. Την επείγουσα ανάγκη για την απόκτηση Πατριαρχικού Οίκου την αναφέρει ο Μελέτιος σε επιστολή του προς τον Κνέζι της Ρωσίας Βασίλειο, ζητώντας απ' αυτόν συγχρόνως και οικονομική βοήθεια: «...μέμνησο καὶ σύ», γράφει, «κράτιστε Κνέζι... χεῖρα βοηθείας ὀρέξαι. Οὔτε πατριαρχεῖον εὐποροῦντας, οὔτε ἄγιον μῶρον ἔχοντας, καὶ ἀναγκαζομένους πολλοῖς χρήμασιν ἀγοράζειν τό δύνασθαι εἶναι καὶ λέγεσθαι χριστιανοί»²⁰. Την δύσκολη οικονομική κατάσταση, στην οποία ευρίσκετο η Εκκλησία και το Γένος κατά την εποχή εκείνη, και την αγωνία του να βρει οίκημα κατάλληλο για Πατριαρχείο, διεκτραγωδεῖ ο Μελέτιος ο Πηγάς και σε

άλλες επιστολές του προς διαφόρους υψηλούς παραλήπτες²¹.

Ο Μελέτιος κατορθώνει κατ' αρχάς, ύστερα από πολλές προσπάθειες, να αγοράσει δύο μοναστήρια, τον Άγιο Δημήτριο του Κανᾶβη και την Παναγία του Μπαλίνου στην Ξυλόπορτα, τα οποία είχαν ως φαίνεται βγει σε δημοπρασία υπό των δανειστών ἔνεκα χρεών²². Το αναφέρει ο ίδιος ο Μελέτιος ο Πηγάς σε επιστολή του στις 6 Αυγούστου 1597, γραμμένη από την Κωνσταντινούπολη, προς τον Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ευθύμιο: «Γνωρίζομεν τῇ σῇ ἱερότητι, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπωλήθησαν δύο μοναστήρια, ὁ Μέγας Δημήτριος καὶ ἡ Παναγία τοῦ Μπαλίνου εἰς τὴν Ξυλόπορταν. Ὑποράσαμεν δὲ ἡμεῖς αὐτὰ ἵνα μὴ εἰσέλθωσιν εἰς χεῖρας τῶν ἀσεβῶν, χρεωστοῦμεν δὲ ἔτι καὶ νῦν τὰ ἄσπρα ...»²³. Ο ναός αυτός του Αγίου Δημητρίου, σύμφωνα με τον διάκονο Παύλο, ο οποίος συνόδευσε στην Κωνσταντινούπολη τον Πατριάρχη Αντιοχείας από 20 Οκτωβρίου 1652 μέχρι 7 Ιανουαρίου 1653, ήταν ένα κτήριο «ἐξέχῳς ὡραῖο καὶ μεγάλο»²⁴. Μετά τις κατάλληλες επισκευές αυτού και κάποιων άλλων κτηρίων ευρισκομένων εντός του αυλογύρου και πέριξ του ναού, ο Άγιος Δημήτριος ήταν έτοιμος να φιλοξενήσει το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και ασφαλώς και τον Μελέτιον τον Πηγάν. Αυτό συνάγεται και από επιστολή (αρ. 235) που στέλνει ο Μελέτιος, πιθανόν κατά τον Δεκέμβριο του 1598, στον Μητροπολίτη Ηρακλείας Διονύσιον: «οἶδας ...ὡς ᾗδιστα ἀπέθανον τό κατ' ἐμὲ ὑπεραγωνιζόμενος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ θεμελιώσωμεν πατριαρχεῖον καὶ ἄξιον καταστήσωμεν πατριάρχην, ὧν ἀπάντων τό μὲν κατορθῶσαι Θεοῦ δεδυνήμεθα συνάραντος, τούτου δ' ἀπετύχομεν πάννυ ἀθλίως»²⁵. Ο Αρ. Πασαδαῖος γράφει ότι οι υπηρεσίες όμως του Πατριαρχείου «εἶχαν εγκαθιδρυθεῖ στη Μονὴ τοῦ Προδροῦμου»²⁶. Στον Πατριαρχικό, λοιπόν, Ναό του Αγίου Δημητρίου φαίνεται ότι φιλοξενήθηκαν τόσο ο Επιτηρητής του Οικουμενικού Θρόνου Μελέτιος ο Πηγάς (από τα μέσα του 1597) ὡς και ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ματθαῖος Β' (κατά την δεύτερη πατριαρχία του (Απρίλιος 1598-1601). Πάντως, ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ Ματθαίου Β' το Πατριαρχεῖο μετακόμισε ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ εγκαταστάθηκε οριστικά πλέον στο Φανάριο, στην παλαιά γυναικεία μονή και στον ναό του Αγίου Γεωργίου, όπου ευρίσκεται μέχρι σήμερα. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντῖος Α', ο από Σιναίου, αναφερόμενος τον Απρίλιο του 1852 στην εγκατάσταση του Πατριαρχείου στον Άγιο Δημήτριο τον Κανᾶβη, γράφει περί αυτού και τα εξής: «Ὁ ναός οὗτος ἦν ἀρχαῖος μετὰ τρούλλου, καὶ ἔσωθεν καθιστορισμένος διὰ μωσείου ἔχων διὰ στοῶν καὶ ὑπόνομον, ἐφ' οὗ ὁ Ἁγὸς ὑπῆρχεν ἀνεπηγερούμενος. Ἐγένετο δ', ὡς γνωστόν, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς Παμμακαρίστου, διὰ τινος χρόνου καὶ

Saint Demetrios, which is also called Kanavos and which may have been recorded by Paterakis as Kananos, instead of Kanavos, and which is a long way from the Balata gate»¹⁸.

In 1597, the church of St. Demetrios passed into the care of the Patriarch of Alexandria, Meletios Pigas, who had been invited to the city by the Church of Constantinople to take temporary control of the Ecumenical Patriarchate, since the throne was vacant following the death of Patriarch Gavriil I (1596). Given the difficult financial conditions for the Church of Constantinople at that time, as well as the urgent need to acquire a permanent home for the Patriarchate after all its trials and tribulations, Pigas exerted himself to find a suitable church and other buildings to house the Patriarchate, and eventually managed to do so¹⁹. The urgent need to acquire a Patriarchal seat was mentioned by Meletios in a letter to Knyaz Vasilii of Russia, in which he also asks for financial assistance: «Do thou, too, remember, mighty Prince, to stretch forth a helping hand. Without patriarchal monies, without the holy myrrh, we are obliged to expend large amounts that we may both be, and be called, Christians»²⁰. In other letters to highly-placed correspondents, Meletios Pigas bemoans the hardships faced by the Church and the Greek nation at this time, as well as his difficulties in finding a suitable home for the Patriarchate²¹.

Meletios finally managed to purchase two monasteries: St. Demetrios Kanavis and Our Lady Balinos in Xyloporta, both of which were apparently being auctioned on account of debts²². Meletios Pigas himself says in his letter of August 6, 1597, written in Constantinople to Metropolitan Efthymios of Hungro-Wallachia: «We make it known to Your Holiness that two monasteries have been sold in Constantinople, Demetrios the Great and Our Lady Balinos in Xyloporta. We ourselves did buy them, that they might not pass into the hands of the impious, but now we must pay the silver»²³. According to the deacon, Paul, who was with the Patriarch of Antioch in Constantinople from October 20, 1652, to January 7, 1653, the church of St. Demetrios was a «passing fair and great» building²⁴. After repairs were carried out to the church and to some other buildings within the courtyard and around the church, St. Demetrios' was ready to house the Patriarchate of Constantinople and Meletios Pigas himself. This can be inferred from a letter from Meletios (no. 235) to Metropolitan Dionysios of Irakleia, probably written in December 1598: «Thou knowest how sweet it were for me to die, having laboured for the church to lay the foundations of the patriarchate and to see installed a worthy patriarch. By God's grace, we have succeeded in achieving the first of

these goals, but in the second we have failed most lamentably»²⁵. Ar. Pasadaios, however, writes that the offices of the Patriarchate «had been established at the Monastery of the Fore-runner»²⁶. It would seem, then, that the patriarchal church of St. Demetrios played host to both the locum tenens of the Ecumenical Throne, Meletios Pigas, (from the middle of 1597) and also Patriarch Matthaïos II of Constantinople (during his second term (April 1598-1601). In any case, during the reign of Matthaïos II, the Patriarchate moved from St. Demetrios' and settled once and for all at the Fanari, the former women's monastery, and the church of St. George, where it remains to this day. In April 1852, Patriarch Konstantios I of Constantinople, with reference to the accommodation of the Patriarchate in the church of St. Demetrios, has this to say: «This church was most ancient, with a dome and decorated on the interior with mosaics. It had a lower storey on which the church was built. As is well known, after the removal of the icon of [Our] Most Blessed [Lady], for certain years it became the seat of the Patriarchate, since it was a very old church and also because the locum tenens of the Ecumenical Throne, the noble Patriarch of Alexandria, Meletios Pigas, dwelt for two years, from 1596-97, in the cells thereof»²⁷. There must be a mistake in the dates given here by Patriarch Konstantios. Pigas must have lived there from the middle of 1597 rather than 1596, as can be deduced from the dates of his own letters. Patriarch Konstantios goes on to say: «For when Ieremias returned from his long tour, he found the Patriarchate in the ancient church of Saint Demetrios, called Kanavos or Kanavon and near Xyloporta, with its dome and its mosaics, still intact»²⁸. Of course, as Metropolitan Yermanos of Sardeis correctly points out, Ieremias could hardly have seen the church of Saint Demetrios as Patriarchate since he died at the end of 1595. No doubt he in fact stayed on the premises of the temporary Patriarchate at Vlach-serai, where there was the Church of the Most Holy Mother of God Paramythia (1587-1597)²⁹.

Finally, after great efforts on the part of Patriarch Meletios Pigas of Alexandria, who was thinking of building a new Patriarchate, if only he could gain financial support from the princes of the Trans-Danubian countries³⁰, the best site and building for the final establishment of the Patriarchate were found. As has already been mentioned, it was the former women's monastery of Saint George, to which the Patriarchate was transferred at the end of 1599³¹ and in which it remains to this day. Important information is also provided by Patriarch Konstantios I concerning the icon of Our Lady Pammakaristos, which was transferred, with other treasures and relics, from the Patriarchal Church

Πατριαρχεῖον, ὡς Ναός ἀρχαῖος, εἰς δὲ τὰ περὶ αὐτὸν Κελ-
λία ἐκάθητο δύο χρόνους ὁ κλεινὸς Πατριάρχης Ἀλεξαν-
δρείας Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, κατὰ τὸ 1596 καὶ 97 ἔτος, ὅτε
ἐγένετο Τοποτηρητὴς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου»²⁷. Εἰδὼ
υπάρχει κάποιον λάθος στις χρονολογίες που δίδει ο Πα-
τριάρχης Κωνσταντῖος Α', δηλαδή ἀντὶ 1596 θα πρέπει ο
Πηγᾶς νὰ ἐκάθησε στα κελλία μᾶλλον ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ
1597, ὅπως ἐξάγεται καὶ ἀπὸ τις χρονολογίες των ἐπιστο-
λῶν τοῦ ἰδίου τοῦ Πηγᾶ. Ο Πατριάρχης Κωνσταντῖος γρά-
φει ἐπίσης: «Ὁ οὖν Ἱερεμίας ἐπανελθὼν ἀπὸ τῆς μακρᾶς
αὐτοῦ περιηγήσεως, εὗρε Πατριαρχεῖον τὸν κατὰ τὴν Ξυ-
λόπορταν μετὰ Τρούλλου καὶ μωσῶν κεκαλλωπισμένον,
διασωζόμενον ἔτι μέχρις ἐκείνου, ἀρχαῖον Ναὸν τοῦ Ἁγί-
ου Δημητρίου Καναβοῦ ἢ Καναβῶν ἐπωνυμιουμένου...»²⁸.
Βεβαίως, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ Μητροπολίτης Σάρ-
δεων Γερμανός, ὁ Ἱερεμίας δὲν μπορεῖ νὰ εὑρεῖ ὡς Πα-
τριαρχεῖο τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, διότι ἀπέθανε
περὶ τὰ τέλη τοῦ 1595. Μᾶλλον θα διέμενε στο κτήριο τοῦ
προσχωρινοῦ ἐπίσης Πατριαρχεῖου στο Βλαχ-σεράιον, ὅ-
που καὶ ὁ ναὸς τῆς Υπεραγίας Θεοτόκου τῆς Παραμυθίας
(1587-1597)²⁹.

Τελικὰ καὶ με τις πολλὰς προσπάθειες τοῦ Πατριάρχου
Ἀλεξανδρείας Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, ὁ ὁποῖος σκεπτόταν
νὰ κτίσει νέο Πατριαρχεῖο, εἰάν εὕρισκε οἰκονομικὴ ἐνί-
σχυση ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες των Παραδουναβίων χωρῶν³⁰,
εὐρέθη ὁ καταλληλότερος χώρος καὶ οἰκήμα γιὰ τὴν ὀρι-
στικὴ ἐγκατάσταση τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ Ναοῦ.
Ἦταν, ὡς ἐλέχθη, ἡ παλαιὰ γυναικεῖα μονὴ τοῦ Ἁγίου Γε-
ωργίου, ὅπου καὶ μεταφέρθηκε τὸ Πατριαρχεῖο στα τέλη
τοῦ 1599³¹ καὶ παραμένει μέχρι σήμερον. Σημαντικὴ εἶναι
ἐπίσης καὶ ἡ πληροφορία ποὺ μας δίδει ὁ Πατριάρχης
Κωνσταντῖος Α' γιὰ τὴν διασωθεῖσα εἰκόνα τῆς Παμμακα-
ρίστου, ἡ ὁποία μετ' ἄλλων κειμηλίων, λειψάνων καὶ εἰκό-
νων, μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸν Πατριαρχικὸ Ναὸ τῆς Παναγί-
ας τῆς Παμμακαρίστου, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένο τὸ Πα-
τριαρχεῖο ἀπὸ τὸ 1455 μέχρι τὸ 1587, πρῶτα στο Βλαχ-σε-
ράιον καὶ στη συνέχεια στὸν Πατριαρχικὸ Ναὸ τοῦ Ἁγίου
Δημητρίου, ὅπου καὶ ἐφυλάσσεται καὶ μετὰ τὴν μεταφορὰ
τοῦ Πατριαρχεῖου στο Διπλοφανάριον (σημερινὸ Φανάρι).
Στὸν Ἅγιο Δημήτριο εἶχαν μεταφερθεῖ καὶ τὰ ἱερὰ λεί-
ψανα των ἁγίων Ευφημίας, Σολομονῆς καὶ Θεοφανοῦς,
μέρος τοῦ κίονος ὅπου ἐδέθη καὶ ἐμαστιγώθη ὁ Κύριος ἡ-
μῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἡ εἰκόνα ἐκ μωσαϊκοῦ τοῦ ἁγίου Ἰω-
άννου τοῦ Προδρόμου, καθὼς καὶ ὁ πολύτιμος ἱερὸς ἄμ-
βων³². Στὸν ναὸ αὐτὸν παρέμεινε ἡ πολύτιμος εἰκόνα τῆς
Παμμακαρίστου μέχρι τὸ 1614, ὅταν ὁ Πατριάρχης Κων-
σταντινουπόλεως Τιμόθεος (1612-1620) διευρύνει τὸν
ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μετέφερε ἐκεῖ τὴν ἐν λόγῳ εἰκό-
να καὶ τὰ ἄλλα ἱερὰ κειμήλια, τὰ ὁποῖα τοποθετήθηκαν
σε κεντρικὸ σημεῖο τοῦ δεξιοῦ κλίτους, ὅπου καὶ φυλάσσο-

νται μέχρι σήμερον³³. Ο Πατριάρχης Κωνσταντῖος Α' ἀνα-
φέρεται καὶ ἀλλαγῇ περὶ τῆς μεταφορᾶς των διασωθέ-
ντων μετὰ τὴν ἀρπαγὴ καὶ κατεδάφιση τῆς μονῆς τῆς Παμ-
μακαρίστου (σήμερα τέμενος τοῦ Φετχιέ) ἱερῶν κειμηλίων
στον ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Γράφει ὁ λόγιος Πα-
τριάρχης: «Πρὸς δὲ μνήμην ἤλθοσαν, ἀναμφιβόλως, τοῦ
ἁφαιρεθέντος Ναοῦ τῆς ἀειμνήστου Παμμακαρίστου, τὸν
τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῇ ἐπικλήσει ταύτῃ τῇ ἱερᾷ ἐπευφήμη-
σαν, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ κατατεθείσαν καὶ διασωθεῖσαν μετ'
ἄλλων κειμηλίων Πάνσεπτον Εἰκόνα τῆς Παμμακαρίστου,
καθὼς περ καὶ ὁ Πατριάρχης εἶτα Τιμόθεος τῷ 1614 ἔτει,
μηνύνας καὶ εὐρύνας, τῇ καταλοιπῇ ἐπικουρῇ τὸν ῥηθέ-
ντα στενώτατον Ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐπευφήμησαν
ὡσαύτως αὐτόν, κατὰ τὸ διὰ στίχων Ἐπίγραμμα, τῇ τῆς
Μητροπαρθένου Κόρης Παμμακαρίστου ἐπικλήσει, διὰ τὸ
ἐν αὐτῷ τῷ Πατριαρχικῷ Ναῷ μετενεχθέν ἀπὸ τοῦ ἁγίου
Δημητρίου καὶ κατατεθέν ἱερὸν ταύτης Διατύπωμα, τὸ ἐν
ἐλλαβεῖα πολλῇ σεβαζόμενον μέχρι τούτου»³⁴.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κανάβη ἀναφέρεται
κατὰ διαφόρους περιόδους μετὰ τὸ 1600 ὡς ἐνοριακὸς να-
ὸς, ὅπως π.χ. (α) Σε κατάλογο τοῦ Ἀντωνίου Πατερᾶκη το
1604: «6. Καναβοῦ Ἅγιος Δημήτριος»³⁵. (β) Σε κατάλογο
τοῦ Thomas Smith, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴν Κωνστα-
ντινούπολιν τὸ 1669, ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος
τῆς Ξυλόπορτας («Wood-gate») με τὸν αρ. 14³⁶. (γ) Σε
Κατάστιχο τοῦ Πατριαρχεῖου το 1683, ὅπου σημειώνονται
καὶ τὰ ἐξῆς: «Εἰς τὴν ἐνορίαν τοῦ Κανάβη ἅγιος Δημήτριος
εἰς τὴν Ξυλόπορταν, ᾗτοι τὸ Ἁγιοβασαρίκαπι»³⁷ κ.α.

Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου διατηρήθηκε
ὡς φαίνεται ὑπὸ τὴν ἀρχικὴ ἐξωτερικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ
μορφῇ, δηλ. μετὰ τρούλου, ἐστὼ καὶ με τις κατὰ καιροὺς
ἀνακαινίσεις καὶ τοὺς ἐξωραϊσμούς, ἐσωτερικοὺς καὶ ἐ-
ξωτερικοὺς, μέχρι τὸ 1729. Βεβαίως, κατὰ τὴν ἐπισυμβά-
σαν τὸ 1640 στο Βαλατὰ μεγάλη πυρκαϊὰ ἀποτεφρώθηκαν
ἢ ὑπέστησαν μεγάλες ζημιές καὶ τὰ περὶ ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ
Ἁγίου Δημητρίου κτίρια³⁸. Δὲν εἶναι γνωστὸν εἰάν ὑπέστη
τότε ζημία καὶ σε ποῖο βαθμὸ καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημη-
τρίου. Τὸ 1729 ὁμως, ὑστερὰ ἀπὸ μεγάλη πυρκαϊὰ στὴν ἴ-
δια περιοχὴ τῆς Ξυλόπορτας καὶ των πέριξ, ἐγέναν παρ-
ανάλωμα τοῦ πυρός τόσοσιν ἡ ἱστορικὴ βυζαντινὴ ἐκκλησί-
α τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὅσον καὶ ἄλλες δέκα. Ὁ Ἀθανάσιος
Κομνηνὸς Ὑψηλάντης εἰς τὸ «Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν (1453-
1789)»³⁹, ἀναφέρει περὶ τοῦ γεγονότος τὰ ἐξῆς: «Πυρκα-
ϊὰ μεγίστη καὶ εἰς τὰ ἔξω τοῦ Παλατᾶ καὶ εἰς τὰ ἔσω τῆς πό-
λης, κατεκάη(σαν) ...αἱ πᾶσαι ἐκκλησίαι ἕνδεκα. Διὰ νὰ
κτισθοῦν ὅλαι αὗται αἱ ἐκκλησίαι ἐξήτησε φερμανὶ ὁ ῥη-
θεὶς Μανουὴλ Ὑψηλάντης παρὰ τοῦ Ἐπιτρόπου, καὶ πα-
ρεχώρησεν αὐτῷ ἅπερ εἶχε νὰ πάρῃ παρ' αὐτοῦ πογγεῖα
120. Δοθέντος οὖν τοῦ φερμανίου ἀνηγγέρθησαν αἱ ἕνδεκα
ἐκκλησίαι ἐκ θεμελίων με τοὺς τοίχους τῆς ἀλλῆς των καὶ

of Our Lady Pammakaristos, where the Patriarchate had been from 1455 till 1587, first to Vlach-Seraï and thence to the Patriarchal Church of Saint Demetrios, where it remained even after the transfer of the Patriarchate to Diplofanarion (today's Fanari). The holy relics of Saints Efthymia, Solomoni and Theofanis, part of the column to which Our Lord Jesus Christ was tied and scourged, the mosaic icon of Saint John the Fore-runner and the lavish pulpit had also been taken to Saint Demetrios³². The precious icon of Our Lady was kept there until 1614, when Patriarch Timotheos (1612-1620), having enlarged the church of Saint George, transferred the icon and other holy treasures there. They were all placed at a central position in the right nave, where they remain to this day³³. Patriarch Konstantios I also refers elsewhere to the transfer to Saint Demetrios' of the treasures preserved after the seizure and demolition of the Monastery of the Pammakaristos (today's Fethie mosque). The scholarly Patriarch writes: «Undoubtedly they welcomed this holy invocation to preserve the memory of the lost church of the ever-memorable Pammakaristos by placing and preserving in the church of Saint Demetrios the Venerable Icon of the Pammakaristos, together with other treasures. After Patriarch Timotheos had extended and widened the aforementioned very narrow church of Saint George in 1614... they applauded him also, according to the verse inscription of the invocation to the Virgin Mother Our Lady the Pammakaristos, for transferring her Holy Likeness from the church of Saint Demetrios and placing it in this Patriarchal Church, where it is venerated with great reverence to this day»³⁴.

The church of Saint Demetrios Kanavis is referred to as a parish church at various periods after 1600, such as, for example (a) in Antonios Paterakis' inventory of 1604: 6. Saint Demetrios Kananos³⁵; (b) the inventory of Thomas Smith, who visited Constantinople in 1669, also refers to the church of Saint Demetrios Xyloportas («Wood-gate»), giving it the number 14³⁶; (c) in the Patriarchal Register in 1683, where the following is noted: «Saint Demetrios' in the parish of Kanavis, in Xyloporta, that is Ayivasari-kapi»³⁷, and elsewhere.

Until 1729, it appears that the Byzantine church of Saint Demetrios maintained its original external architectural form, i.e. with a dome, even after occasional renovations and interior and exterior improvements. Of course, during the conflagration in Balata in 1640, the buildings around Saint Demetrios' were also reduced to ashes or badly damaged³⁸, though whether and to what extent Saint Demetrios' itself was damaged is not clear. In 1729, however, after a great fire in the same area of Xyloporta, the

historical Byzantine church of Saint Demetrios and ten other churches were reduced to ashes. Athanasios Komninos Ypsilandis in «After the Fall» (1453-1789)³⁹, has this to say about the event: «A mighty blaze without Palata and within the gate... all eleven churches were burned down. The aforementioned Manouil Ypsilandis, through the Commis-sioner, desired that a firman be issued and did provide him with what was needful, that is, 120 purses. The firman having been given, the eleven churches were constructed from their foundations, with their courtyard walls and the buildings required for habitation». According to another source, overtures were made to the Sublime Porte by the Greeks of the area to acquire the necessary permission for the reconstruction of the church. As a result, a written order (2nd May 1730) was given to Mehmet Rashid, the cadi of the city, for the reconstruction of Saint Demetrios Kanavis and all the other churches that had been destroyed by the fire⁴⁰. It would appear that permission was granted without delay, since the inducements paid to state functionaries were considerable, and Saint Dimitrios Kanavis was rebuilt, the costs being met by the Orthodox faithful, during the first term of Paisios II as Patriarch (1726-1732). According to an inscription found in the narthex, the inauguration took place on 6th June 1730, which indicates that the reconstruction of the church, at least as regards the basics, was carried out very quickly, since the old ruined walls would have had to be demolished first. We should also bear in mind that permission for reconstruction of churches was very hard to come by and always involved a huge outlay in inducements. So in order to forestall any unexpected developments, which could even result in permission being revoked, any reconstruction and repair work had to be carried out immediately and finished without delay⁴¹. In the wall of the narthex, there is an interesting inscription⁴² concerning the reconstruction of Saint Demetrios'. It is dated June 6, 1730, and states:

FIRE REDUCED ME TO A RELIC
OF A BRILLIANT HOUSE/
WHICH KANAVIS OF RENOWNED LINE/
FORMERLY BUILT TO DEMETRIOS
THE MYRRH-YIELDER/
AND NOW THE DIVINE ZEAL OF THOSE CLOSE BY/
THE FAITHFUL AND OTHERS HAS RAISED FUNDS
TO BUILD ME/
A SIGHT UNWONTED IN YEARS
OF SERVITUDE/
IN THE REIGN OF PATRIARCH LORD PAISIOS/
ANNO DOMINI 1730, 6 JUNE.

Athanasios Komninos Ypsilandis also mentions that

μέ τας ἀναγκαίας πρὸς κατοικίαν οἰκοδομίας». Ἀλλή πηγὴ ἀναφέρει ὅτι διάβημα γιὰ τὴν εξασφάλιση τῆς σχετικῆς ἀδείας πρὸς ἀνοικοδόμησιν ἐκ νέου τῶν ναῶν ἐγένετο πρὸς τὴν Ὑψηλὴ Πύλιν ἀπὸ τοὺς Ῥωμοὺς τῆς περιοχῆς. Κατόπιν τοῦτου ἐδόθη ἐγγράφῃ διαταγὴ με ἡμερομηνία 2 Μαΐου 1730 πρὸς τὸν τότε Καδὴ τῆς Πόλεως Μεχμέτ Ρασίντ διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς πυρποληθεισῶν ἐκκλησιῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κανάβη⁴⁰. Ἡ ἀδεία, πάντως, ὡς φαίνεται, ἐδόθη χωρὶς καθυστέρηση, ἀφοῦ καὶ τὰ χρήματα ποὺ ἐδόθησαν στοὺς ἰθύνοντας τοῦ Κράτους δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητα, καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κανάβη κτίσθηκε καὶ πάλι ἐκ βάθρων με δαπάνες τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν, κατὰ τὴν πρώτη πατριαρχία Παΐσιου Β' (1726-1732). Τὰ ἐγκαίνια, σύμφωνα με σωζομένη ἐντὸς τοῦ νάρθηκος ἐπιγραφὴ, ἐγέναντο στίς 6 Ἰουνίου 1730, γεγονός ποὺ δείχνει ὅτι ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ, τοῦλάχιστον στα βασικότερα σημεῖα, πραγματοποιήθηκε ἐν σύντομο χρονικῷ διάστημα, ἀφοῦ προηγουμένως θὰ εἶχαν κατεδαφισθεῖ βεβαίως οἱ παλαιοὶ ἐρειπωμένοι τοῖχοι. Πρέπει ἐδῶ νὰ ληφθεῖ ὑπὸψη ὅτι οἱ ἀδείες ἀνοικοδομήσεως ἐδίδοντο τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνῃ με μεγάλη δυσκολία καὶ με τὴν εἰσφορὰ πολλῶν χρημάτων. Πρὸς πρόληψιν, λοιπόν, ἀπρόοπτον τινὸς καταστάσεως, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἀκόμη καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῆς ἀδείας, οἱ ἀνοικοδομήσεις καὶ οἱ ἐπισκευὲς ἔπρεπε νὰ γίνονται ἀμέσως καὶ νὰ τερματίζονται χωρὶς καθυστέρηση⁴¹. Ἡ ἐνδιαφέρουσα περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐντοιχισμένη στὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ ἐπιγραφὴ⁴² με χρονολογία 6 Ἰουνίου 1730, ἔχει ὡς ἐξῆς:

ΠΥΡ ΕΚΤΕΦΡΟΙΜΕ ΛΕΙΨΑΝΟΝ ΛΑΜΠΡΟΥ ΔΟΜΟΥ /
ΟΝ ΠΕΡ ΚΑΝΑΒΗΣ ΩΣ ΠΕΡΙΚΛΗΤΟΣ ΓΕΝΕΙ /
ΔΗΜΗΤΡΙΩ ΠΡΙΝ ΤΩ ΜΥΡΟΒΛΗΤΗ ΚΤΙΣΕ /
ΤΩΝ ΓΕΙΤΟΝΟΥΝΤΩΝ ΕΝΘΕΟΣ ΖΗΛΟΣ ΔΕΜΕ /
ΠΙΣΤΩΝ ΤΕ ΑΛΛΩΝ ΑΝΕΓΕΙΡΕΙ ΔΑΠΑΝΗ /
ΞΕΝΟΝ ΘΕΑΜΑ ΔΟΥΛΟΣΥΝΗ ΕΝ ΧΡΟΝΟΙΣ /
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥΝΤΟΣ ΤΕ ΚΥ ΠΑΙΣ(Ι)ΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ
ΧΡ(ΙΣΤ)ΟΥ. ΑΨΑ ΕΝ ΙΟΥΝΙΩ ΣΤ./

Ὁ Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Μανουὴλ Ὑψηλάντης ἔλαβε ἀπὸ καθὲ ἐκκλησία ποὺ ἀνακαινίσθηκε τὸ ἀναλογούν ἐν αὐτῇ ποσὸν τῶν 120 πουνγγίων ποὺ εἶχε δώσει στὸν Ὀθωμανὸ Ἐπίτροπο γιὰ νὰ εξασφαλίσῃ τὸ Φερμάνι ποὺ ἔδιδε τὴν ἀδεία τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ⁴³.

Ὁ σωζόμενος, λοιπόν, σήμερον ἐν σχήμα τρίκλιτης βασιλικῆς ξυλόστεγος ναός, στηριζόμενος ἐν ξύλινους κίονες, ποὺ ἀποτελεῖ «κλασικὸ ἀρχιτεκτόνημα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας», ἔλκει τὴν ἱστορικὴν του ἀναδρομὴ ἀπὸ τὸ 1730⁴⁴.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ταλαιπωρηθεὶς στὸ πέρα-

σμα τοῦ χρόνου καὶ πάλι ἀπὸ σεισμοὺς καὶ πυρκαϊές, ἀνακαινίσθηκε ἐκ νέου στίς 20 Ἰουλίου 1835 με φροντίδα καὶ δαπάνην τῶν ὀρθοδόξων Ῥωμίων τῆς Πόλεως ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντίνου Β' (1834-1835). Τὸ γεγονός τῆς ἀνακαινίσεως ἀναφέρεται ἐν ἐντοιχισμένῃ στὸν νάρθηκα ἐπιγραφῇ, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς:

ΟΥΤΟΣ Ο ΝΑΟΣ ΑΝΑΚΕΝΙΣΘΗ
ΕΠΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
1835 ΙΟΥΛΙΟΥ 20.

Στὸ δεξιὸ κλίτος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, «ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν Παρεκκλησίῳ», εὐρίσκето μέχρι τὸ 1960 καὶ ἡ ἱστορικὴ θαυματουργὸς εἰκόνα τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, ἡ ὁποία εἶχε μεταφερθεῖ ἐκεῖ μετὰ τὴν πυρκαϊὰ ποὺ κατέστρεψε τὴν ἐκκλησίαν τῶν Βλαχερνῶν⁴⁵. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ μεταφερόταν με θρησκευτικὴ πομπὴ καὶ εὐλάβεια στὸν χώρον τοῦ Ἀγιάσματος τὴν ἡμέραν τῆς εορτῆς τοῦ Ἀγιάσματος (31 Ἰουλίου) καὶ ἐπέστρεφε πάλι στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μετὰ τὴν εορτή. Ἀπὸ τὸ 1960 ἡ εἰκόνα μετεφέρθη καὶ ἐκτοτε παραμένει ὀριστικὰ πλέον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν, ἡ ὁποία καὶ γειτνιάζει με αὐτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου⁴⁶. Μάλιστα ἀπὸ σιγιλλιώδες Γράμμα τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ' (πρῶτῃ πατριαρχία αὐτοῦ 1845-1848), ποὺ ἐκδόθηκε τὸν Μάρτιον τοῦ 1847, πληροφοροῦμεθα ὅτι υπῆρξε μεγάλῃ διαμάχῃ μετὰ τῶν ἐνοριτῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῶν μελῶν τῆς συντεχνίας τῶν γουναράδων. Οἱ τελευταῖοι διεκδικούσαν τὴν κυριότητα τοῦ Ἀγιάσματος τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, τὴν ὁποία διατείνονταν ὅτι εἶχαν καὶ οἱ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τελικὰ, ὕστερα ἀπὸ σύσκεψιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἀπεφασίσθη ὅτι τὸ Ἀγίασμα αὐτὸ «εἶναι ἐθνικὸν τοῦ γένους κτῆμα» καὶ δὲν ἢ μπορεῖ νὰ ἀνήκει ἐν κάποια κοινότητι, γι' αὐτὸ πρέπει νὰ παραμένῃ «ἐλευθερον καὶ πάσης μερικτῆς ἐξουσίας ἄνωτερον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα». Γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὀρίσθηκε ἐξαμελὴς ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία θὰ εἶχε τὴν ἐυθύνην τοῦ Ἀγιάσματος. Ἡ εἰκόνα δὲ τῆς Παναγίας θὰ ἐφυλάσσετο ὡς καὶ πρότερον στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου σύμφωνα με τὰ παλαιότερα κρατούμενα⁴⁷. Ὁ ναὸς ἐπισκευάσθηκε καὶ ἐξωραΐσθηκε τὸ 1904, ὕστερα ἀπὸ ἐργασίαν τριῶν ἐτῶν, με πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ', με τὸ ἀσκὸν ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιτρόπων καὶ με δαπάνες τῶν εὐσεβῶν πιστῶν καὶ ἐνοριτῶν τοῦ ναοῦ, ποὺ ἐφθασαν εἰς 200 χρυσὲς λίρες⁴⁸. Τὴν ἡμέραν δὲ τῆς 26ης Ὀκτωβρίου τοῦ ἰδίου ἐτους, κατὰ τὴν ἐπέτειον πανήγυριν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, με τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀναστηλώσεως καὶ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ αὐτοῦ, τελέσθηκε Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Θεία Λειτουργία προεξάρχοντος τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ'. Στὴν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια»⁴⁹, διαβάζομε μετὰ τῶν ἄλλων: «Συνήθως ἐν τῷ ναῷ τούτῳ χοροστατεῖ ὁ παναγιώτατος οἰκουμενικὸς πατριάρχης, μέχρι δὲ πρὸ

Manouil Ypsilandis received 120 purses from every renovated church, which corresponded to the amount paid to the Turkish Commissioner to guarantee permission for the reconstruction of the church⁴³.

So the church, as it is today, a three-naved basilica with a wooden roof, supported on wooden pillars (the «classic structure of the years of Turkish rule»), actually dates back to the year 1730⁴⁴.

The church of Saint Demetrios, damaged by the passage of time, by earthquakes and by fires, was renovated once more on July 20, 1835, in the reign of Patriarch Konstantios II (1834-1835), the Orthodox Greeks in Constantinople again meeting the costs and overseeing the project. An inscription in the wall of the narthex records:

THIS CHURCH WAS RENOVATED
DURING THE REIGN OF PATRIARCH
KONSTANTIOS
1835 JULY 20.

The historic, wonder-working icon of Our Lady of Vlahernai was kept in the right nave of the church of Saint Demetrios, «in the Chapel of the Mother of God of Vlahernai», until 1960, having been brought there after the fire that destroyed the church of Vlahernai⁴⁵. This icon was carried in procession, with all due devotion, to the site of the Blessed Spring on the day of the latter's feast (31st July) and returned to Saint Demetrios Church after the celebration. In 1960 the icon reverted to the church of Vlahernai, which is close to Saint Demetrios', and has remained there ever since⁴⁶. In an official letter of Patriarch Anthimos VI (from his first term, 1845-1848), issued in March 1847, we learn that there was a great dispute between the parishioners of Saint Demetrios' and the furriers guild, both groups claiming ownership of the Blessed Spring of Vlahernai. Finally, after a meeting of the National Assembly, it was decided that this Blessed Spring was «the property of the nation», that it therefore did not belong to any particular community and should remain «free and superior to all minor authority for ever». For this purpose a six-member committee was appointed to be responsible for the Blessed Spring. The icon of Our Lady was to be kept in the church of Saint Demetrios as of old⁴⁷. The church was repaired and improved in 1904, after three years of work, on the initiative of Ecumenical Patriarch Ioakeim III, and through the tireless efforts of the parish council. The costs were met by the parishioners and amounted to 200 gold pounds⁴⁸. On 26 October of the same year, at the annual feast of the church of Saint Demetrios and on the occasion of its restoration and improvement, a Patriarchal and Synodal Divine Liturgy took place, with Ioakeim III as chief celebrant. In

Εκκλησιαστική Αλήθεια («Ecclesiastical Truth»)⁴⁹, we read, among other things: «It is customary for His All-Holiness the Ecumenical Patriarch to celebrate in this church and, indeed, until thirty years ago we kept the revered tradition that the liturgy was celebrated together with the venerable metropolitans of the synod, to commemorate the Patriarchal and Synodal Divine Liturgies that took place three hundred and more years ago, when the church was that of the Patriarchate, at the time when holy Meletios Pigas of Alexandria was locum tenens and, after him Matthaios from Ioannina. Restoring this holy custom, His All-Holiness Ecumenical Patriarch Ioakeim paid tribute to the former patriarch and hierarchs who preached the word of salvation from this church and ordained that from the following Tuesday, 26 October, a Patriarchal and Synodal Divine Liturgy was to take place in this historic church». It does not seem that this was repeated in the years following. It may be that the Patriarch celebrated on the day of the feast itself and, perhaps, at Vespers the evening before.

In the years between the two world wars, Saint Demetrios' did not function normally, but was used for other purposes⁵⁰. According to inscriptions embedded in the walls, and other information, we learn that the church was repaired and improved several times in the 20th century, such as in 1930, the costs at that time being defrayed by the Great Benefactor, Alexandros Konstandinidis, in 1946-7 and in 1960, during the reign of Patriarch Athinagoras I, when Great Benefactor Konstandinos H. Yeoryiou⁵¹ met the expenses.

Nevertheless, in the last few decades since the 70's, the ravages of time and the tribulations visited upon the Greeks of Constantinople because of the circumstances of the day have taken their toll, and the church, abandoned and neglected, has once again begun to show signs of wear and tear. In the end, it became possible, by divine providence and the efforts of the Ecumenical Patriarchate, to secure funds for the cost of renovating and improving the church of Saint Demetrios Xyloportas. This was achieved, in the first place, by «twinning» the church with that of Saint Demetrios Skopos, Serres, in 1994⁵² and thereafter through the generous contribution of the entrepreneur and office-holder of the Great Church of Christ, Yerasimos Vasilopoulos, who undertook to meet the costs of the radical renovation of this historic church. In this way, both the church and the Blessed Spring of Prophet Elijah in the courtyard were renovated, as was the watchman's house. The church was returned to the Orthodox faithful at the Patriarchal and Synodal Liturgy on 21 May 1995. The chief celebrant was Ecumenical Patriarch Vartholomaios,

τριακονταετίας συνετηρείτο παρ' ἡμῖν ἔθος σεβαστόν, ὅπως ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης χοροστατῇ σὺν τοῖς σεβασμίοις συνοδικαῖς ἐν αὐτῷ, εἰς ἀνάμνησιν τῶν πρὸ τριακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν γινομένων (1597-1601) ἐν αὐτῷ πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν λειτουργιῶν, καθ' ὃν καιρὸν διετέλει πατριαρχικός ὢν ναός, ἐπὶ τῆς ἐπιτηρηθείας τοῦ ἱεροῦ Μελετίου Ἀλεξανδρείας τοῦ Πηγά καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ Ματθαίου τοῦ ἀπὸ Ἰωαννίνων. Ἐπανορθῶν τὸ λησμονηθέν ἱερὸν ἔθος ὁ παναγιώτατος οἰκουμενικός πατριάρχης κ. Ἰωακείμ, καὶ γεραίρων τὴν μνήμην τῶν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τούτου ναοῦ κηρυζάντων τὸν λόγον τῆς σωτηρίας ἀειμνήστων πατριαρχῶν καὶ ἀρχιερέων, καθιεροῖ ἀπὸ τῆς προσεχούσης τρίτης, 26 Ὀκτωβρίου, πατριαρχικὴν καὶ συνοδικὴν λειτουργίαν γενησομένην ἐν τῷ ἱστορικῷ τούτῳ ναῷ». Δεν φαίνεται ἡ καθιερωθεῖσα Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Θεία Λειτουργία νὰ ἐπαναλήφθηκε στὸν ἐν λόγω ναὸ στα ἐπόμενα χρόνια. Ἴσως ὁ Πατριάρχης νὰ χοροστατοῦσε τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τὸν ἀγίου Δημητρίου ἢ ἀκόμη καὶ στὸν προεόρτιο ἐσπερινό.

Κατὰ τὴν περίοδο μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου δὲν λειτουργοῦσε κανονικά, ἀλλὰ χρησιμοποιήθηκε γιὰ ἄλλους σκοποῦς⁵⁰. Σύμφωνα με ἐντοχιζομένης στὸν ναὸ ἐπιγραφές, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες πληροφορίες, μαθαίνουμε ὅτι ὁ ναὸς ἐπισκευάσθηκε καὶ ἐξωραϊσθηκε κατὰ τὸν Κ' αἰῶνα καὶ ἄλλες φορές, ὅπως τὸ 1933, με δαπάνες τοῦ Μεγάλου Ευεργέτου Ἀλεξάνδρου Κωνσταντινίδου, τὸ 1946-1947 καὶ τὸ 1960, ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθηναγόρου Α', με δαπάνες τοῦ Μεγάλου Ευεργέτου Κωνσταντίνου Χ. Γεωργίου⁵¹.

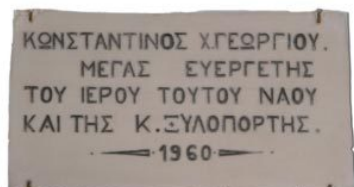
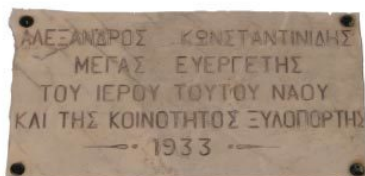
Ἐν τούτοις στὶς τελευταῖες μετὰ τὸ 1970 δεκαετίες ὁ ναός, ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ γένους, ἐνεκα τῶν περιστάσεων, ἐγκαταλείμμενος καὶ παραμελημένος, ἀρχίζει νὰ παρουσιάζει καὶ πάλι δείγματα φθορᾶς καὶ καταρρεύσεως. Τελικῶς, ἡ ἐξασφάλιση τῆς δαπάνης γιὰ τὴν ἀνακαίνιση καὶ τὸν ἐξωραϊσμό τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ξυλόπορτας κατέστη δυνατή, θείᾳ προνοίᾳ καὶ με τὴν φροντίδα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, κατ' ἀρχάς με τὴν ἀδελφοποίησιν τοῦ ναοῦ τούτου με τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Σκοποῦ Σερρών τὸ 1994⁵² καὶ στὴ συνέχεια με τὴν ευγενικὴν προσφορά τοῦ ἐπιχειρηματία καὶ ἀρχοντα Μεγάλου Ὀρφανοτρόφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Γερασίμου Βασιλοπούλου, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴν οικονομικὴ δαπάνη τῆς ριζικῆς ἀνακαίνεως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ναοῦ. Ἐτσι, ἀνακαινίσθηκαν τόσο ὁ ναός καὶ τὸ ἐντὸς τοῦ αὐλογύρου ευρισκόμενο Ἁγίασμα τοῦ Προφῆτου Ἡλίου ὅσον καὶ ἡ κατοικία τοῦ φύλακος. Ὁ ναός ἐδόθη καὶ πάλι πρὸς λατρείαν τοῖς ευσεβεῖς ὀρθοδόξους πιστοῦς κατὰ τὴν Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Θεία Λειτουργία τῆς 21ης Μαΐου 1995,

προεξάρχοντος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, ἐπὶ τῆς ευκλεοῦς πατριαρχίας τοῦ ὁποῦ ἀνακαινίσθηκαν οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν σωζομένων ὀρθοδόξων ναῶν τῆς Πόλεως. Μετὰ τὸ πέρας τῆς Θείας Λειτουργίας ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης ἔκανε τὰ ἀποκαλυπτήρια δύο ἐντοχιζομένων μαρμαρίνων πλακῶν ποὺ θυμίζουν τὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀγαθοεργές πράξεις τῶν ευσεβῶν πιστῶν καὶ ευεργετῶν. Ἐξ αὐτῶν ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὸ γεγονός τῆς ἀνακαίνεως καὶ ἡ δεύτερη στὴν ἀδελφοποίησιν τῶν προαναφερθέντων δύο ναῶν. Ἡ ἐπιγραφή ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐκ νέου ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ, συνταχθεῖσα ἀπὸ τὸν λόγιον ἐράρχην τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Μητροπολίτη Πέργης Εὐάγγελον, ἔχει ὡς ἐξής:

ΟΥΤΟΣ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΤΟΥ ΜΥΡΟΒΑΝΤΟΥ ΝΑΟΣ
ΟΝ ΟΥΔΕ ΠΑΝΤΟΛΕΤΩΡ ΧΡΟΝΟΣ ΕΣΕΒΑΣΘΗ
ΚΛΕΪΣΜΑ ΔΟΜΩΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΥΠΑΡΧΩΝ
ΤΗΝ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΙΝ ΑΥΤΟΥ ΑΠΕΔΕΞΑΤΟ
ΕΠ'ΕΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥΝΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ
ΜΕΡΙΜΝΗΙ ΤΕ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΙ ΠΟΛΛΗΙ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΛΑΟΔΙΚΕΙΑΣ ΙΑΚΩΒΟΥ
ΤΕΛΕΣΦΟΡΩΣ ΔΕ ΧΟΡΗΓΟΥΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΟΣ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΟΥ
ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΙΣ ΜΟΛΓΗΝ ΚΑΙ ΑΥΘΙΣ ΥΠΟ ΔΟΜΟΝ ΟΛΒΙΟΝ
ΜΝΗΜΗΝ ΔΕ ΠΑΛΙΝ ΔΙΗΝΕΚΗ Τ' ΕΥΤΝΩΜΟΝΑ
ΞΥΛΟΠΟΡΤΑ ΜΑΪΟΥ ΚΑ' α' 24ε'.

Ὁ Ἀκύλας Μήλλας, στὸ τελευταῖο λῖαν ἐνδιαφέρον βιβλίο τοῦ με τίτλο «Κωνσταντίνου Πόλις. Ἡ ἐντὸς τῶν τευχῶν Ὀρθοδοξία», ἀναφερόμενος στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κανάβη, γράφει καὶ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Σήμερα, μοναδικὴ καὶ ἐδῶ ἐνορίτισσα ἡ Ἀικατερίνη Χρυσοπούλου, ζεῖ στὸν περὶβολο τῆς ἐκκλησίας, ἐπάνω ἀπὸ τὸ "ἐπιτροπικό" ποὺ γειτονεῖ με ἐγκαταλείμμενο πλινθόκτιστο κτίριο, τὸ ὁποῖο ἐστέγαζε τὴν ἱστορικὴ σχολὴ Ξυλόπορτης καὶ φιλοξενοῦσε ἐκ παραλλήλου τὴν ἀδελφότητα τῶν Ἑννέα Μουσῶν»⁵³.

Αὐτὴ εἶναι ἡ σύντομη ἱστορία ἐνός ναοῦ τῆς Πόλης, ποὺ παρὰ τὶς περιπέτειες ποὺ εἶχε κατὰ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, ἐξακολουθεῖ νὰ στέκεται καὶ σήμερ ἀόρθιος μαζί με ἄλλους ναοὺς καὶ ἱδρύματα σε τούτους τοὺς ἱεροὺς καὶ μαρτυρικοὺς, ἱστορικοὺς γιὰ τὴν ρωμιστὴν πόλιν, γιὰ νὰ θυμίζει ευλαβικά ὅτι τὸ κανδήλι τῆς Πίστεως καὶ τοῦ Γένους συνεχίζει νὰ παραμένει ἀσβεστο στὴν Πόλιν, με κέντρο τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὅπου διαφυλάσσονται ἐπὶ αἰῶνες ἀνόθευτα καὶ ἀναλλοίωτα τὰ δόγματα τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν Πίστεως καὶ οἱ ἱερές Παραδόσεις τοῦ Γένους μας, καλῶντας τοὺς ὅπου γῆς ευσεβεῖς ὀρθοδόξους πιστοὺς νὰ ἐπαγρυπνοῦν γιὰ νὰ μὴ οβήσει τὸ κανδήλι αὐτό ποτέ.

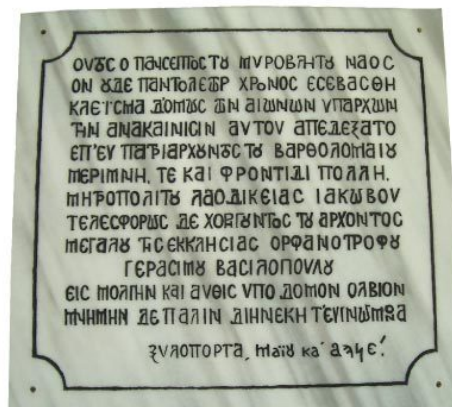

during whose term in office, most of the surviving churches of Constantinople have been renovated. After the liturgy, the Patriarch unveiled two marble plaques in the wall which commemorated the event and the generous actions of the faithful and the benefactors. The first to be mentioned was the renovation and the second the «twinning» of the two churches mentioned above. The inscription for the new renovation of the church, composed by Metropolitan Evangelos of Perga, a learned hierarch of the Patriarchal Throne, reads as follows:

THIS VENERABLE CHURCH OF THE MYRRH-YIELDER
RESPECTED NOT BY TIME THE RAVAGER
AND YET A GLORY FOREVER
WAS RENOVATED IN THE GOOD REIGN
OF VARTHOLOMAIOS
THROUGH THE GREAT CARE AND
ATTENTION
OF IAKOVOS, METROPOLITAN OF LAODIKEIA
AND THE EFFECTIVE GENEROSITY OF THE GREAT
BEADLE
OF THE CHURCH
YERASIMOS VASILOPOULOS
IN REMEMBRANCE AND GRATITUDE AGAIN
UNDER A BLESSED ROOF
XYLOPORTA 21 MAY 1995.

Akylas Millas, in his latest, very interesting book entitled «The City of Constantine. Orthodoxy within the Wall» (in Greek), refers to the church of Saint Demetrios Kanavis and has this to say: «Today, the only parishioner, Ekaterina Khrysopoulou, lives in the grounds of the church, above the “meeting room”, which abuts an abandoned brick building which used to house the Xyloporta school and was, at the same time, home to the “Nine Muses” brotherhood»⁵³.

This is a brief history of one of the churches of Constantinople, which despite the vicissitudes it has

endured over the centuries, continues to stand to this day, together with other churches and institutions in these places which are sacred to Byzantium and are a historical witness to it. They serve to remind us that the lamp of faith and of the Greek nation has not yet been extinguished in Constantinople, kept alight as it is by the Ecumenical Patriarchate, where, for centuries, the dogmas of our Orthodox faith and holy traditions have been guarded from adulteration and alteration. It calls upon the Orthodox faithful all over the world to be on their guard to ensure that the light never goes out.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρβλ. και Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1453 - σήμερα)*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 16.
2. Βλ. F. Miklosich - J. Müller, (στο εξής MM), *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, Vindobonae 1860 και φωτο-αντύπωση Αθήνα 1996, σ. 568 αρ. εγγρ. CCCXI, σ. 568 και R. Janin, *La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, Μέρος Β', τ. 3, Paris 1969 (δευτέρα έκδοση), σ. 95, πρβλ. Αζούλα Μήλλα, *Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως: Ενορίες Αγιοπάτης Αρχιεπισκοπής*, Αθήνα 1996, σ. 173.
3. Βλ. Κωνσταντίνου Α' του από Σιναίου αιετήμου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως του Βυζαντίου, *Βιογραφία και συγγραφαί αι ελάσσονες εκκλησιαστικά και φιλολογικά, και τινες επιστολαί του αυτού*, εξέδωσαν... υπό Θεοδώρου Μ. Αριστοζέλους, Εν Κωνσταντινουπόλει 1866 (στο εξής Κωνσταντίνου Α', *Βιογραφία*), σ. 441.
4. Βλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός από τον 1453 και εξής», στην *Ορθοδοξία*, έτος ΙΕ', 1940, τχ. 10, σ. 312.
5. Περί αυτής βλ. και όσα γράφονται από τον Ξ.Α. Σιδερίδη στις «Παρατηρήσεις» του ως συνέχεια του άρθρου του Αθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, «Ναοί της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 1593 και 1604», στο περιοδικό *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* (στο εξής ΕΦΣΚ), έτος ΚΗ', εν Κωνσταντινουπόλει 1904, σσ. 134-135.
6. Ο πρώτος Πατριαρχικός Ναός ήταν ο επί του Μεγάλου Κωνσταντίνου κτισθείς ναός της Αγίας Ειρήνης, ο οποίος δεν απέχει πολύ από την Αγία Σοφία.
7. Βλ. Μανουήλ Ιω. Γεδεών, *Χρονικά του Πατριαρχικού Οίκου και Ναού*, εν Κωνσταντινουπόλει 1884, σ. 6.
8. Βλ. Κωνσταντίνου Α', *Βιογραφία*, έ.α., σ. 441.
9. Βλ. «Ναοί της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 1593 και 1604», στον ΕΦΣΚ, έτος ΚΗ', εν Κωνσταντινουπόλει 1904, σ. 123, το αυτό και στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος Κ', 1900, αρ. 52, σ. 561, α'.
10. Βλ. Σκαρλάτου Βυζαντίου, *Κωνσταντινούπολις. Περιγραφή Τοπογραφική, Αρχαιολογική και Ιστορική*, τ. Α', Αθήνησιν 1851, φωτ. επανέκδοση Αθήνα 1993, σ. 579, υποσημ. 3.
11. Βλ. MM, τ. Α', έ.α., σσ. 568-569, αρ. εγγρ. CCCXI.
12. Πρόκειται για τον πρώην Μητροπολίτη Κιέβου Ισίδωρο, ο οποίος μετά την Σύνοδο της Φλωρεντίας (το 1439) μετεστράφη στον Ρωμαιοκαθολικισμό.
13. Βλ. Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477*, (χρτική έκδοση υπό Vasile Grecu), București 1966, σ. 398, στ. 10-11.
14. Βλ. Σκαρλάτου Βυζαντίου, *Κωνσταντινούπολις. Περιγραφή Τοπογραφική, Αρχαιολογική και Ιστορική*, τ. Α', Αθήνησιν 1851, φωτ. επανέκδοση Αθήνα 1993, σ. 379.
15. Σπύβεν Ράναμαν, *Η Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, 1453*, Αθήνα 1979, σ. 273.
16. Βλ. *Pravoslavnij Palestinskij Sbornik* (Ορθόδοξος Παλαιστινή Συνταγωγή), Sankt Petersburg 1888, τχ. 27, σσ. 84-95. Πρβλ. και Αθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, «Ναοί της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 1593 και 1604», έ.α., σσ. 119 και 126.
17. Βλ. Αθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, «Ναοί της Κωνσταντινουπόλεως», έ.α., σ. 123 και 124, το αυτό και στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος Κ', 1900, αρ. 52, σ. 561ά και 562ά.
18. Βλ. ΕΦΣΚ, έτος ΚΗ', 1904, σσ. 137-138.
19. Πρβλ. και Αριστείδου Πασαδαίου, *Ο Πατριαρχικός Οίκος του Οικουμενικού Θρόνου*, τ. Α', Αθήνα 1995, έκδ. β', σ. 104.
20. Βλ. αρ. επιστ. 148 στο υπ' αριθμ. χειρόγραφο 120 της εν Χάλκη Ι. Θεολογικής Σχολής, όπου και άλλες επιστολές Μελετίου του Πηγά. Πρβλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός», έ.α., *Ορθοδοξία*, έτος ΙΕ', τευχ. 9 (1940), σ. 284.
21. Βλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός» έ.α., σσ. 284-287, πρβλ. Μητροπολίτου Λαοδικείας (μετέπειτα Πριγκιπωννήσων) Ιακώβου, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης. Ο πάλαι ποτέ Πατριαρχικός Ναός», στην *Επιστημονική Παρουσία Εστίας Θεολόγων Χάλκης*, τ. Δ', εν Αθήναις 1997, σσ. 307-308. Αναδημοσιεύθηκε και στη μελέτη του ιδίου *Τρεις ιστορικοί ναοί της Πόλεως (Παναγία των Βλαχερνών, Παναγία Μονηλίου, Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης)*, Αθήνα 2001, σσ. 63-65.
22. Βλ. Μανουήλ Ιω. Γεδεών, *Χρονικά του Πατριαρχικού Οίκου και Ναού*, εν Κωνσταντινουπόλει 1884, σ. 72, του αυτού, *Εκκλησία Βυζαντινά εξακριβούμενα (κυρίως η Θεοτόκος των Κύρων)*, εν Κωνσταντινουπόλει 1900, σσ. 14-15, βλ. το αυτό και στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος ΙΘ', 1899, αρ. 52, σ. 504α'.
23. Βλ. Eudoxiu De Hurmuzaki, *Dokumente Privilegare la Stora Romanilor*, τ. XIII, Bucuresti 1909, σ. 348, αρ. εγγρ. 6. Κωνσταντίνου Ν. Σάθα, *Βιογραφικόν Σχεδιάσμα περί του Πατριάρχου Ιερεμίου του Β'*, Αθήνα 1870, σ. πβ'. πρβλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός», έ.α., σ. 285, και Μητροπολίτου Λαοδικείας Ιακώβου, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», έ.α., σ. 307, Του αυτού, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, έ.α., σ. 64.
24. Βλ. Ξ. Α. Σιδερίδη, «Παρατηρήσεις», στον ΕΦΣΚ, έτος ΚΗ', εν Κωνσταντινουπόλει 1904, σ. 138. Περί του ναού βλ. σχετικά και Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Εκκλησία Βυζαντινά εξακριβούμενα*, εν Κωνσταντινουπόλει 1900, σσ. 55-56.
25. Βλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός», έ.α., σ. 287 και υποσημ. 11, πρβλ. Μητροπολίτου Λαοδικείας Ιακώβου, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», έ.α., σ. 308, του αυτού, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, έ.α. σ. 65.
26. Βλ. Αριστείδου Πασαδαίου, *Ο Πατριαρχικός Οίκος του Οικουμενικού Θρόνου*, έ.α., σ. 113.
27. Βλ. Κωνσταντίνου Α', *Βιογραφία*, έ.α., σ. 345.
28. Βλ. Κωνσταντίνου Α', *Βιογραφία*, έ.α., σ. 345.
29. Βλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός», έ.α., τχ. 10, σσ. 313-314.
30. Βλ. τις επιστολές του Μελετίου προς τον Ηγεμόνα της Μολδαβίας Ιερεμία που απέστειλε στις 14 Ιουνίου 1597 και στις 7 Νοεμβρίου

NOTES

1. Cf. also Vasileios Th. Stavridis, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1453 - σήμερα)*, Thessaloniki 1999, p. 16.
2. F. Miklosich - J. Müller, (hereafter MM), *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, Vindobonae 1860 and R. Janin, *La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, Part II, vol. 3, Paris 1969 (second ed.), p. 95. Cf. Akylas Millas, *Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως: Ενορίες Αγιοπάτης Αρχιεπισκοπής*, Athens 1996, p. 173.
3. Konstantinos I, Patriarch of Constantinople, *Βιογραφία και συγγραφαί αι ελάσσονες εκκλησιαστικά και φιλόλογικά, και τινες επιστολαί του αυτού, εξέδοθησαν...* υπό Θεοδώρου Μ. Αριστοκλέους, Constantinople 1866 (hereafter *Βιογραφία*), p. 441.
4. Germanos, Metropolitan of Sardeis, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός από του 1453 και εξής», in *Ορθοδοξία*, year 15, 1940, no. 10, p. 312.
5. On this, see also what was written by X. A. Sideridis in his «Παρατηρήσεις» appended to the article by A. Papadopoulos Kerameus, «Ναοί της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 1593 και 1604», in the periodical *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* (hereafter *ΕΦΣΚ*), no. 28, Constantinople 1904, pp. 134-5.
6. The first patriarchal church was that of Saint Irene, built at the time of Constantine the Great. It was not far from Ayia Sofia.
7. M. Gedeon, *Χρονικά του Πατριαρχικού Οίκου και Ναού*, Constantinople 1884, p. 6.
8. *Βιογραφία*, p. 441.
9. *Ναοί της Κωνσταντινουπόλεως...*, in *ΕΦΣΚ*, no. 28, Constantinople 1904, p. 123; idem in *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, year 20, 1900, no. 52, p. 561.
10. Skarlatou Vyzandiou, *Κωνσταντινούπολις. Περιγραφή Τοπογραφική, Αρχαιολογική και Ιστορική*, vol. I, Athens 1851, photocopy reprint Athens 1993, p. 579, note 3.
11. MM, vol. I, pp. 568-9, doc. no. CCCXI.
12. Isidoros, the former Metropolitan of Kiev, who, after the Council of Florence (1439), became a member of the Church of Rome.
13. Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477*, (critical edition by Vasile Grecu), București 1966, p. 398, vv. 10-11.
14. Skarlatou Vyzandiou, *Κωνσταντινούπολις*, Vol. I, Athens 1851, p. 379.
15. Stephen Runciman, *The Fall of Constantinople, 1453*, Athens 1979, p. 273.
16. *Pravoslavnij Palestinskij Sbornik*, Saint Petersburg 1888, no. 27, pp. 84-95. Cf. also A. Papadopoulos Kerameus, op. cit., pp. 119 and 126.
17. ibid, pp. 123 and 124 and in *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, year 20, 1900, no. 52, pp. 561 and 562.
18. *ΕΦΣΚ*, year 28, 1904, pp. 137-8.
19. Cf. Aristeidis Pasadaios, *Ο Πατριαρχικός Οίκος του Οικουμενικού Θρόνου*, vol. I, Athens 1995, ed. 2, p. 104.
20. See letter no. 148 in ms. no. 120 of the Theological School in Halki and other letters of Meletios Pigas. Cf. Metropolitan Germanos of Sardeis, op. cit., p. 284.
21. ibid, pp. 284-7. Cf. Metropolitan Iakovos of Laodikeia (later Pringiponnisi), «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης, Ο πάλαι ποτέ Πατριαρχικός Ναός», in *Επιστημονική Παρουσία Εστίας Θεολόγων Χάλκης*, vol. 4, Athens 1997, pp. 307-8. Reprinted in the same author's *Τρεις ιστορικοί ναοί της Πόλεως (Παναγία των Βλαχερνών, Παναγία Μονγλίου, Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης)*, Athens 2001, pp. 63-65.
22. Manouil I. Gedeon, *Χρονικά του Πατριαρχικού Οίκου και Ναού*, Constantinople 1884, p. 72, idem, *Εκκλησία Βυζαντινὰ εξακριβούμεναι (κυρίως η Θεοτόκος των Κύρων)*, Constantinople 1900, pp. 14-15. See also *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, year 18, 1899, no. 52, p. 504α'.
23. Eudoxiu De Hurmuzaki, *Dokumente Privtoare la Storia Romanilor*, τ. XIII, București 1909, p. 348, doc. no. 6. Konstantinos N. Sathas, *Βιογραφικόν Σχεδιάσμα περί του Πατριάρχου Ιερεμίου του Β'*, Athens 1870, p. 82. Cf. Metropolitan Germanos of Sardeis, op. cit. p. 285, and Metropolitan Iakovos of Laodikeia, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», p. 307, and *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, p. 64.
24. Sideridis, op. cit., p. 138. On the church, see Gedeon, op. cit., pp. 55-6.
25. Metropolitan Germanos of Sardeis, op. cit. p. 287 and note 11. Metropolitan Iakovos of Laodikeia, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», p. 308, and *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, p. 65.
26. Pasadaios, op. cit., p. 113.
27. *Βιογραφία*, p. 345.
28. Ibid.
29. Metropolitan Germanos of Sardeis, op. cit., vol 10, pp. 313-4.
30. See the letters of Meletios to Prince Jeremiah of Moldavia, sent on 14 June 1597 and 7 November 1598 in Hurmuzaki, op. cit., vol. XIII, p. 347, letter no. 4 and p. 351, letter no. 12. Cf. Metropolitan Germanos of Sardeis, op. cit., pp. 284, 286 and 315-6. Also Gedeon, op. cit., p. 74.
31. At the beginning of 1601 we already have two elections of hierarchs which took place in Saint George's in the Farnari. See Minas M. Hamoudopoulos, «Πότε το Πατριαρχεῖον εγκατέστη εν Φαναρίω;», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, year 2, 1882, no. 48, pp. 779-781. Cf. Gedeon, *Εκκλησία...*, p. 42 ff.
32. K. N. Sathas, *Βιογραφικόν Σχεδιάσμα περί του Πατριάρχου Ιερεμίου Β' (1572-1594)*, Athens 1870, photocopy rep. Thessaloniki 1979, p. 82, note 1. Gedeon, *Χρονικά...*, pp. 75-6.
33. *Κωνσταντινὰς Παλαιὰ τε καὶ Νεωτέρα, ἤτοι περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως*, 2nd ed., Constantinople 1844, pp. 95-6.
34. *Βιογραφία*, pp. 345-6.
35. A. Papadopoulos Kerameus, *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, year 20, 1900, no. 48, p. 523 and idem *ΕΦΣΚ*, vol. 28, 1904, p. 120. See also the

- 1598 στον Ε. Hufmizaki, *Documente...*, τομ. XIII, *έ.α.*, σ. 347, αρ. επιστ. 4 και σ. 351, αρ. επιστ. 12. Πρβλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός», *έ.α.*, σσ. 284, 286 και 315-316. Μανουήλ Ιω. Γεδεών, *Χρονικά του Πατριαρχικού Οίκου και Ναού*, *έ.α.*, σ. 74.
31. Στις αρχές του 1601 ήδη έχουμε δύο αρχαιολογικές εκλογές που έγιναν στον Άγιο Γεώργιο του Φαναρίου, βλ. Μηνά Μ. Χαμουδοπούλου, «Πότε το Πατριαρχείο εγκατέστη εν Φαναρίω;», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος Β', 1882, τχ. ΜΗ', σσ. 779-781, πρβλ. Μανουήλ Ιω. Γεδεών, *Εκκλησία Βυζαντινά εξακριβούμενα*, *έ.α.*, σ. 42 κ.εξ.
32. Βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Βιογραφικόν Σχεδιάσμα περί του Πατριάρχου Γερεμίου Β' (1572-1594)*, εν Αθήναις 1870, φωτοτυπ. επανέκδοση, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. πβ', υποσημ. 1. Μανουήλ Ιω. Γεδεών, *Χρονικά του Πατριαρχικού Οίκου και Ναού*, *έ.α.*, σ. 75-76.
33. Βλ. *Κωνσταντινιάς Παλαιά τε καί Νεωτέρα*, ήτοι περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως, έκδ. β', εν Κωνσταντινουπόλει 1844, σ. 95-96.
34. Βλ. Κωνσταντίου Α', *Βιογραφία*, *έ.α.*, σ.σ. 345-346.
35. Βλ. Αθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, «Ναός της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 1593 και 1604», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος Κ' 1900, αρ. 48, 523. Βλ. το αυτό και στον ΕΦΣΚ, έτος ΚΗ', 1904, σ. 120, βλ. και την «Παρατήρηση» του Ξ. Α. Σιδερίδη, σσ. 134-135. Πρβλ. Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, «Ο Πατριαρχικός Οίκος και Ναός», *έ.α.*, σ. 313 και σ. 316, όπου μεταξὺ ἄλλων καταλόγων, αναφέρει και τον του Πατριαρχείου του 1648.
36. Βλ. Thomas Smith, *De Graecae ecclesiae hodierno statu epistola*, Londini 1678 και Trajecti 1698 έκδ. β', σσ. 37-39. Επίσης και αγγλιστί *An account of the Greek as to its doctrine and rites of Worship...*, London 1680, σ. 46, πρβλ. «Παρατηρήσεις» του Ξ. Α. Σιδερίδη, στον ΕΦΣΚ, έτος ΚΗ', εν Κωνσταντινουπόλει 1904, σ. 126).
37. Βλ. Μανουήλ Ιω. Γεδεών, «Εκκλησία Βυζαντινά εξακριβούμενα» *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος ΙΘ' (1899), αρ. 53, σσ. 509-510.
38. Βλ. Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Würzburg 1977, πρβλ. Μητροπολίτου Λαοδικείας Ιακώβου, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», *έ.α.*, σ. 310, του αυτού, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, *έ.α.* σ. 68.
39. Αθανασίου Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωση (1453 - 1789)*, εν Κωνσταντινουπόλει 1870, σσ. 327-328.
40. Βλ. Μητροπολίτου Ηλιουπόλεως Γενναδίου Αραμπατζόγλου, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, Μέρος Α', εν Κωνσταντινουπόλει 1933, σ. 55. Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de Istanbul Hayatı (1689-1785)*, Istanbul 1988, σ. 118-119, αρ. εγγρ. 147.
41. Πρβλ. Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, *έ.α.* σ. 16.
42. Βλ. Μητροπολίτου Λαοδικείας Ιακώβου, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», *έ.α.*, σ. 310, του αυτού, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, *έ.α.*, σ. 69. Βλ. τη φωτογραφία της επιγραφής στη νέα μελέτη του Ακύλα Μήλλα, *Κωνσταντίνου Πόλις: Η εντός των τειχών Ορθοδοξία*, τ. Α', Αθήνα 2005, έκδ. Μόλητος, σ. 410.
43. Βλ. Αθανασίου Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωση*, *έ.α.*, σσ. 327-328.
44. Πρβλ. καί Ακύλα Μήλλα, *Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως*, *έ.α.*, σ. 176.
45. Ας σημειωθεί εδώ ότι το παρεκκλήσιο και το Αγίασμα των Βλαχερνών υπέστησαν σημαντικές καταστροφές και την νύκτα της 6ης προς την 7η Σεπτεμβρίου 1955, όταν ορδές φανατικών βανδάλων κατέστρεψαν και ρήμαξαν δεκάδες εκκλησίες, φιλανθρωπικά ιδρύματα, σπίτια και καταστήματα των ανυπεράσπιστων και αθώων Ρωμίων της Κωνσταντινουπόλεως. «Καί ὁ ἑωρακὴς μεμαρτύρηκε καί ἄληθινὴ αὐτοῦ ἔστιν ἡ μαρτυρία». Τελικά, με πρωτοβουλία του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Αθηναγόρου, το Αγίασμα ανακαίνισθηκε και πάλι και εδόθη στους ορθοδόξους πιστούς στις 26 Ιουνίου 1960. Πρβλ. Κωνστ. Κ. Γρίβα, *Η Βλαχέρνα*, Σταμπούλ 1961, σ. 20, ανάτυπο από το περιοδικό *Πυρσός Κωνσταντινουπόλεως*.
46. Βλ. Κωνσταντίου Α', *Βιογραφία*, *έ.α.* σ. 411. Μητροπολίτου Λαοδικείας Ιακώβου, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», *έ.α.*, σ. 311, υποσημ. 29, του αυτού, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, *έ.α.*, σ. 71, υποσημ. 29.
47. Η επιστολή, η οποία ευρίσκεται στον Κώδικα αλληλογραφίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου (τομ. ΚΓ', σσ. 217-221), δημοσιεύθηκε από τον Μητροπολίτη Λαοδικείας Ιακώβο, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, *έ.α.* σσ. 71-78, βλ. του αυτού, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», *έ.α.*, σσ. 312-316.
48. Βλ. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος ΚΔ', 1904, αρ. 43, σσ. 498-500.
49. Βλ. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτος ΚΔ', 1904, αρ. 42, σ. 487β'.
50. Βλ. Wolfgang Müller Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Würzburg 1977, σ. 110.
51. Βλ. Μητροπολίτου Λαοδικείας Ιακώβου, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», *έ.α.*, σ. 317, του αυτού, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, *έ.α.* σ. 78-79.
52. Βλ. περιοδικό Ι. Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης *Άγιος Νικήτας*, Ιούνιος 1995, σ. 172.
53. Ακύλα Μήλλα, *Κωνσταντίνου Πόλις: Η εντός των τειχών Ορθοδοξία*, τ. Α', Αθήνα 2005, έκδ. Μόλητος, σ. 411.

- «Παρατήρηση» by Sideridis on pp. 134-5. Cf. Metropolitan Germanos of Sardeis, op. cit., pp. 313 and 316, where, among other lists, he also refers to that of the Patriarchate in 1648.
36. Cf. Thomas Smith, *De Graecae ecclesiae hodierno statu epistola*, Londini 1678, and Trajecti 1698 2nd ed. pp. 37-39. Also *An account of the Greek as to its doctrine and rites of Worship...*, London 1680, p.46, cf. «Παρατηρήσεις» of Sideridis, in *ΕΦΣΚ*, vol. 28, Constantinople 1904, p. 126.
37. Manouil I. Gedeon, *Εκκλησίαι Βυζαντιναί εξακριβούμεναι*, no. 53, pp. 509-510.
38. Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Würzburg 1977. Cf. Metropolitan Iakovos of Laodikeia, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», p. 310; idem, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, p. 68.
39. Athanasiou Komninou Ypsilandou, *Τα μετά την Άλωσιν (1453 - 1789)*, Constantinople 1870, pp. 327-328.
40. See Metropolitan Gennadios of Ilioupolis, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, Part I, Constantinople 1933, p.55. Ahmet Refik, Onikinci Asr-i Hicri'de Istanbul Hayati (1689-1785), Istanbul 1988, pp. 118-9, doc. no. 147.
41. Stavridis, op. cit., p. 16
42. Metropolitan Iakovos of Laodikeia, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», p. 310; idem, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, p. 69. See also the photograph of the inscription in Milla's new study *Κωνσταντίνου Πόλις: Η εντός των τειχών Ορθοδοξία*, vol. I, Athens 2005, Miltos Publications, p. 410.
44. See also Milla, *Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως*, p. 176.
45. It should be noted here that the chapel and blessed spring of Vlahernai (Blachernae) suffered significant damage on the night of 6/7 September, 1955, when hordes of fanatical vandals destroyed and looted dozens of churches, charitable institutions, homes and shops belonging to the innocent and defenceless Greeks of Constantinople. «And he who saw it bears witness and his witness is true». In the end, on the initiative of Patriarch Athenagoras, the Blessed Spring was renovated and returned to the Orthodox faithful on 26 June 1960. Cf. K. Grivas, *Η Βλαχέρνα*, Stamboul 1961, p. 20 (reprinted from the periodical *Προς Κωνσταντινουπόλεως*).
46. *Βιογραφία*, p. 411. Metropolitan Iakovos of Laodikeia, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», p. 311, note 29; idem, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, p. 71, note 29.
47. The letter, which is in the codex of correspondence of the Ecumenical Patriarchate (vol. 23, pp. 217-21), was published by Metropolitan Iakovos of Laodikeia, *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, pp. 71-8. See also his «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», pp. 312-6.
48. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, year 24, 1904, no. 43, pp.498-500.
49. Ibid. no. 43, p. 487b.
50. Wolfgang Müller Wiener, op. cit., p. 110.
51. Metropolitan Iakovos of Laodikeia, «Άγιος Δημήτριος Ξυλοπόρτης», p. 317, and *Τρεις ιστορικοί Ναοί*, pp. 78-9.
52. See *Άγιος Νικήτας*, the periodical of the Holy Metropolis of Serres and Nigrita, June 1995, p. 172.
53. Millas, *Κωνσταντίνου Πόλις*, p. 411.